

VAN MENSEN & DINGEN

TIJDSCHRIFT VOOR VOLKSCULTUUR

IN VLAANDEREN

Driemaandelijks tijdschrift
14e jaargang nr III - 2016
retouradres : Clarissenstraat 14,
9000 Gent

AFGIFTEKANTOOR GENT X
P.B. - X3/8152 - P 911181

IN DIT NUMMER

Voor 'Van Mensen en Dingen', het volkskundige tijdschrift van de KBOV, blijven wij zoeken naar bijdragen die aansluiten bij het leven van de mens. Dat is erg ruim en breed te interpreteren, vandaar dat ook heel wat diverse onderwerpen de revue passeren in het tijdschrift. Voelt u zich geroepen om aan het tijdschrift mee te werken of heeft u een prachtidee voor een artikel? U kan het ons steeds laten weten, maar nu terug naar het huidige nummer.

Het themanummer dat nu voor u ligt, en u straks hopelijk met veel enthousiasme zal verslinden, is geheel gewijd aan het 'winkelgebeuren'. Voor sommigen een fijne, doch ietwat kostelijke vrijetijdsbesteding, voor anderen een noodzakelijk kwaad. Maar het is, zonder twijfel, iets dat iedereen wel eens doet. Onze auteurs doken daarom in de 'winkelcultuur' en belichten het thema vanuit diverse invalshoeken.

We bekijken winkels vanuit een historisch-taalkundig perspectief, bestuderen winkelreclame, doen aan 'window shopping' door een blik te werpen op de winkelvensters en winkelpuien in de 17de - 18de eeuw in de Gentse binnenstad en we zetten een paar specifieke handelszaken in de kijker. Zo gaan we onder andere op bezoek bij een poeldenier-kippenslachter in de Magedeinstraat in de 18de eeuw, ontdekken we wat een koloniale winkel was en bevredigen we ook onze drang naar zoetigheden met een bijdrage over 'Veneziana', Italiaans ijs in de Geldmunt.

Daarnaast kijken we ook eens naar de veranderingen in het Gentse landschap der winkeliers, een fotoreportage toont de nieuwe Gentenaars in het straatbeeld.

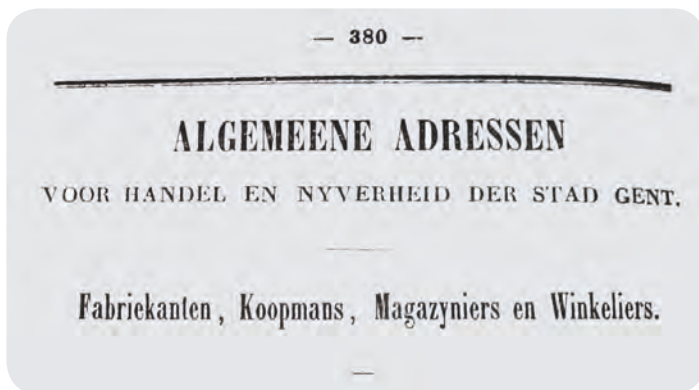
Afsluiten doe ik graag door, net voor de start van de vakantie, even terug te blikken op een succesvolle KBOV-periode. Activiteiten zoals de KBOV-expo voor Erfgoeddag in april, de bijhorende lezing van em. prof. Marcel De Cleene en de lezingenreeks 'De Luistervink' rond het thema 'Prostitutie door de eeuwen heen' lokten heel wat mensen naar onze vereniging, een tendens die ons vrolijk stemt! Maar het kan natuurlijk nog beter, daarom hopen wij u allemaal talrijk te mogen verwelkomen op de komende activiteiten van de KBOV, die u ook terugvindt op de KBOV-pagina van Facebook.

In afwachting daarvan, wens ik u een prachtige zomervakantie met heel wat cultuur, erfgoed en volkskunde maar ook de nodige rust.

Namens de redactie,
Frea Vancraeynest (voorzitter KBOV)

WINKELS HISTORISCH-TAALKUNDIG BEKEKEN

Luc Devriese

2

Het woord 'winkel' in de betekenis van hoek zit al heel lang goed ingenesteld in onze taal. Daarvan getuigen, naast allerhande vroege tekstvermeldingen, ook oude plaatsnamen. Denk aan Sint-Kruis-Winkel en Oostwinkel, die oorspronkelijk gewoon 'Winkel' waren. De betekenis van zaken te koop stellen in 'winkel houden', 'winkel stellen' is jonger, maar toch ook niet zo erg jong. Het Gents Woordenboek van Lievevrouw-Coopman geeft een vroege vermelding uit 1366 aan: een verbod van 'winkel no tooch doen'. In een ander artikel in dit tijdschriftnummer wordt het verband tussen 'hoek' en 'verkoopruimte' uitvoerig geïllustreerd.

Heel wat jonger is de afleiding 'winkelier'. Het volumineuze Woordenboek der Nederlandsche Taal (WNT) waarin de vroegste in geschrifte bewaard gebleven vermeldingen van een enorm aantal woorden aangegeven staan, komt met citaten uit de 17de eeuw voor de dag. Rijkelijk laat. Lievevrouw-Coopman geeft een typisch Gentse vrouwelijke variatie 'winkelierigge' aan uit 1779. In de reeks Wegwijzers van Gent (sommige jaren ook 'van Oost-Vlaanderen') die vanaf 1770 jaarlijks verscheen, vinden we pas in 1854 een rubriek 'winkeliers'. Die worden in de titel van de betreffende rubriek tot aan het einde van de reeks 'Wegwijzers' halverwege vorige eeuw, stevast samen met 'magazyniers' opgenomen. De afbeelding hierbij toont een vroege vermelding uit 1860.

Hoe komt het dat de 'winkeliers' zo laat hun intrede doen? De reden ligt voor de hand. De ambachtsslui verkochten hun eigenhandig gemaakte waren in hun werkplaats of op de markt. Daarvan werd echter al heel vroeg afgeweken en dat gebeurde in sommige specialismen veel eerder dan in andere. Zo verkochten de me(e)rseniers al eeuwenlang allerhande 'merceriewaren' die ze niet zelf aanmaakten. In oorsprong waren dat in hoofdzaak kleding-

stukken of onderdelen voor kledingstukken en spulletjes voor lichaamstooi, maar ook naalden en garens, bijvoorbeeld. Het gamma breidde geleidelijk uit tot lederwaren, messen, huishoudartikelen en zelfs wapens. De meerseniërs verkochten thuis, maar vooral op markten of aan huis in stad en land. Dat laatste deden de 'mersmannekes', rondreizende venters (uit het Middelnederlands 'vente', vergelijk met het Franse 'vendre'). Niet toevallig was het Meerseniërs huis in Gent gevestigd bij de Vrijdagmarkt en vind je daar nog steeds het Meerseniërsstraatje. En wat nog meer zegt over het beroep: de term mercerie is net als 'markt' afgeleid van het Latijnse 'mercatus', waarin o.a. de Fransen, zoals in zoveel andere woorden, de 'k' klank veranderden in een 'c'. Denk aan 'mercier'. Zoals in bijgaand 'bouwkundig' artikel 'Een winkel is een hoek ...' beschreven staat, hadden de merseniërs heel lang geen echte verkoopp ruimten, alias 'winkels' in hun woningen. Ze bleven vooral 'mercatores': 'kramers'. Dat laatste woord is dan weer afkomstig van 'kraam': schutzeil, tentzeil.

Naast deze kleinhandelaars waren er kooplieden die jaarmarkten aandeden en vooral laken en later lijnwaad verkochten in naburige of verre landen. Die opereerden soms met tussenpersonen: makelaars die niet zelden 'herberg hielden', waar ze hun handelscontacten uit andere steden en landen konden onderdak bezorgen: herbergen. Zij hadden geen echte winkels. Jacob van Arvelde was zo'n makelaar.

Een magazijnier was in de jaren 1800 een handelaar die een 'winkelmagazijn' open hield. 'Magazijn' is, net als 'bazaar', een Arabisch woord dat via het Italiaans en het Provençaals tot ons kwam. Magazijnen verschilden niet echt van 'winkels', maar evolueerden naar grootschaligheid: 'Les Grands Magasins X, Y of Z'. 'Shop' is een Germaans woord (Duits: 'Schuppen') dat schuthek of beschutte ruimte betekent. Het behield en koesterde zelfs een indruk van 'klein' en herinnert aan de oudste winkeltjes; aanbouwsels zoals de penshuisjes aan het Groot Vleeshuis (zie 'Een winkel is een hoek ...' in dit nummer)..

De kruideniers, oorspronkelijk kruideniers-apothekers, kennen hun oorsprong in de 'apotheca', de voorraadruimte van kloosters waarin allerhande kleinere voedsel- en drankspecialiteiten en ook geneesmiddelen bijeen gezet worden (Grieks: apo thekein: bijeen zetten, opbergen: zie het artikel over apotheek Stijl in dit nummer). Ook de kruideniers en apothekers vervaardigden de meeste van hun producten niet zelf, al konden ze lang volhouden dat ze door conditioneren of samenvoegen nieuwe producten aanmaakten. Zij werden mede de eerste 'winkeliers', die van het louter presenteren en verkopen hun beroep maakten. De winkelier was geboren en ondanks alles houdt hij stand. Een groothandelsketen zoals Albert Heijn presenteert zichzelf graag als de grootste kruidenier van Nederland. Met de opkomst van dergelijke giganten verdwenen veel kleine winkeltjes. Andere specialiseerden zich in niet alledaagse dingetjes, werden duurder en noemden zich 'boetiek'. En ... ook het Franse 'boutique' is afgeleid van het Griekse 'ἀποθήκη' apotheke. De 'a' viel weg en 'pothéke' werd al gauw 'boutique'.

EEN WINKEL IS EEN HOEK ... ... OF HEEFT MINSTENS EEN TYPISCH WINKEL- VENSTER

Winkelvensters en winkelpuien in het 17de- en vroeg-18de- eeuwse Gent

Luc Devriese

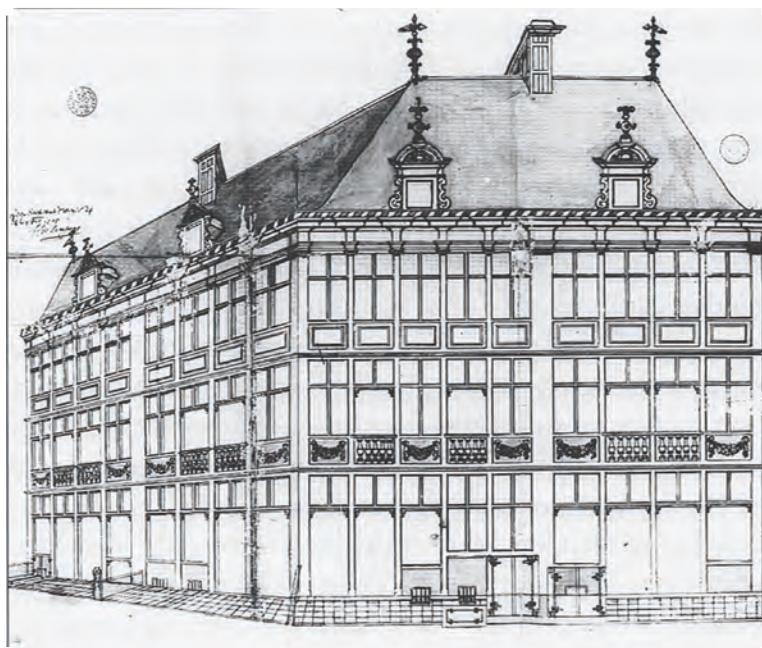
Samenvatting

Verrassend veel van de in de eerste helft van de jaren 1700 nieuw gebouwde Gentse huizen waren winkels. Ze zijn herkenbaar aan de gelijkvloerse vensters waar het stenen 'kruisvenster', met vier lichtvlakken ('vierlicht') vervangen is door een 'drielicht'. Ze werden afgesloten door horizontaal openklapbare luiken. Het onderste diende om de waren op uit te stallen, het bovenste gaf bescherming tegen regen en zon. Niet minder dan een op drie interpreteerbare bouwaanvragen met geveltekening uit die periode bewaard in het Gentse stadsarchief, vertoont dergelijke morfologie. De meest typische vorm werd aan getroffen bij hoekhuizen: hoekwinkels, waarvan de term winkel (hoek) trouwens afgeleid is. Dit wordt uitvoerig geïllustreerd aan de hand van nog bestaande gebouwen in het Gentse stadscentrum.

4

Inleiding

Over historische winkelpuien is er mooi geïllustreerde informatie voorhanden (zie de beknopte bibliografie hieronder). Het leeuwendeel daarvan beschrijft en toont realisaties uit de twee vorige eeuwen. Deze bijdrage, beperkt tot Gent, neemt de daaraan voorafgaande periode als onderwerp, de bloeitijd van de 'verstening' van de voordien meestal houten straatgevels. Tot halverwege de 18de eeuw werden de stenen gevels nog opgetrokken in skeletbouw, een techniek ontleend aan de houtbouw die er aan vooraf ging. Die skeletbouw was uitstekend geschikt voor winkels. Het systeem laat grote muuropeningen toe en die geven ruimte voor het uitstallen van winkelwaren, voor winkelaccommodatie met andere woorden. In de winkels, nog meer dan in de gewone huizen, waren de verticale muurdammen tussen de venster- en deuropeningen relatief nauw, soms niet meer dan 'kolommen' bestaande uit forse stukken 'witsteen' (kalk-zandsteen). Maar toch verschenen, eveneens als opvolgers van de houtbouw, meteen al twee voor winkels specifieke bouwtypologische kenmerken: de inrichting van hoekhuizen als gemakkelijk toegankelijke verkoopsruimten en de constructie van een variante van het welbekende kruisvenster. Een kruisvenster is volgens de definitie gegeven o.a. in *Gids voor architectuur in Gent*, 'een venster dat door een middenstijl

Afb. 1 en 2. Het unieke huizencomplex aan de Burgstraat-Jan Breidelstraat (Modellen uit 1706 uit het Stadsarchief Gent [Reeks 535] vergeleken met foto 2010). In tegenstelling tot andere huizen zijn er hier op de eerste verdieping eveneens drielichten te zien. Dit zijn geen gewone vensters of winkelvensters, maar balkons, getuigen van een luxe die elders meestal ontbrak.

en een tussendorpel in vieren is verdeeld en waarvan oorspronkelijk enkel de bovenzakken van vast glas-in-lood waren voorzien'. Dergelijke vensters zijn dus onderverdeeld in vier licht doorlatende delen: vier 'lichten'. Het zijn 'vierlichtvensters' of 'vierlichten'. Om het gebruik van horizontale luiken als 'toogplanken' toe te laten, werd, zoals we hierna zullen zien, een variante, het 'drielicht' geconstrueerd.

Door deze twee bouwvarianten kregen verrassend veel huizen een typisch 'winkeluitzicht'. Hoe die er uit zagen, hoe ze nog herkenbaar zijn in het Gentse stadsbeeld en hoe talrijk ze waren, is het onderwerp van deze bijdrage.

Skeletbouw

Eerst een woordje uitleg over een essentieel element in dit verhaal: de skeletbouw. Een extreem voorbeeld van deze hoogontwikkelde bouwtechniek is te zien in een groot gebouw aan de Burgstraat tussen de Lieve en de Jan Breidelstraat (afb. 1 en 2). Raam- en deuropeningen nemen bijna de hele muuropervlakte in. Ze zijn voorzien van bovenlichten en op de verdiepingen behalve aan de balkonvensters zijn ze ook nog vertikaal onderverdeeld. Dit uniek gebouw vormt een prachtige illustratie van de traditionele Gentse huizenbouwstijl, sterk afwijkend van bv. de veel beter bekende en de via de neogotiek veel meer verspreide Brugse geveltypes. De meestal in gerestaureerde vorm behouden huizen van dit type en de vele in het stadsarchief bewaard gebleven gevelplannen van winkels stammen overwegend uit de eerste helft van de 18de eeuw.

6

Afb.3. Gewad 31 (foto 2010). Dit geveltje uit 1704 geeft de in dit artikel beschreven (hoek)winkeltypologie perfect weer: forse hoekkolom, in de muuropvulling onderaan is naast de hoekzuil nog een tweede (gewezen) deuropening herkenbaar; gelijkvloerse winkelvensters met één onderlicht en twee bovenlichten (drielichtvensters). Verderop in de Abrahamstraat een kruisvenster dat niet bij de winkel hoorde; op de verdieping - uiteraard - eveneens kruisvensters (vierlichten).

De meeste dergelijke huizen zijn echter niet zo uitgesproken zichtbaar skeletvormig van structuur. Ze hebben bredere verticale muurdammen tussen de gevelopeningen. Maar ook daarin is de skeletstructuur herkenbaar. Met de onderverdelingen van venster- en deuropeningen corresponderen niet zelden witte muurindelingen die fel afsteken tegen de roodgeverfde baksteenmuurvlakken. Die horizontale en verticale banden waren in origine opgebouwd uit (dure) natuursteen-elementen, maar al gauw werden ze aangevuld of zelfs vervangen door dun witachtig pleisterwerk. Het werden pseudo-witsteen banden. Ze geven de indruk van een skelet in een strakke architectonische vorm, ook waar dat er in werkelijkheid niet was (afb. 3). De eeuwentrotserende stevigheid van de bouwsels werd bereikt, niet door na-

Afb. 4. Steunijzer (donker onder de witsteen-tussendorpel) boven een van de hoekwinkeldeuren in Goudstraat 12 (foto 2015).

Afb. 5. Balk-anker Goudstraat 12 (foto 2015).

Afb. 6. Goudstraat 12 (foto 2010). Massieve hoekzuil uit blauwe hardsteen geflankeerd door twee nu vastgemaakte deuren. Wellicht vroeger open. De twee winkelvensters ('drielichten') geven samen met de deuren de afmetingen aan van de winkel van kruiddennier Pieter Moreau, bouwer van dit huis uit 1707.

tuurstenen muurbanden, maar door meterslange metalen verankeringen onder de tussendorpels van vensteren deuropeningen (afb. 4) en door de moerbalken van de houten plafonds verankerd tegen het muuropervlak (afb. 5). Het is de bouwstijl die, onder andere in de reeks *Bouwen door de eeuwen heen* het 'traditionele type' genoemd wordt. Ook deze term verwijst naar de oudere houtbouw.

Hoeken

Hieronder willen we enkele Gentse, actueel nog goed herkenbare, zelfs opvallende voorbeelden belichten van huizen waarin de origine van een winkel in de betekenis van hoek nog perfect afleesbaar is. We weten het allemaal: 'winkel' was ooit synoniem van hoek. De oude betekenis blijkt nog uit 'winkelhaak'. Het woord bevat de Indo-Europese wortel 'weng': gebogen zijn, of ook wankel. We geven de hoekwinkels (om even een veel gebruikt pleonasme te hanteren) hier weer onder vorm van een fotoreportage met korte commentaren. Voornaamste structurele element (samen met de verankering) en meest in het oog springend in elk van deze gebouwen, is de stoere hoekkolom uit blauwe hardsteen (afb. 6 tot 11). Deze Tournaisiaanse hardsteen, 'petit granit', wordt in de Gentse archiefteksten soms als 'steen van Ecausines' of in allerlei schrijfwijzen als 'Sosynschen' steen aangeduid. Ook de niet naar de originele toestand geres taureerde gevallen zijn goed herkenbaar (afb. 12 tot 18).

Dikwijls hadden de hoekwinkels ook meer dan één deur. Het imposante hoekhuis aan de Burgstraat en de Jan Breidelstraat - een ware orgie van muuropeningen - had bij de hoek zelfs

Afb. 7. Hoogpoort 85, hoek Zandberg (foto 2015): open portiek van hoekwinkel in een huis van latere datum (eind 18de eeuw).

Afb. 8. Langemunt nr. 2, hoek-Hoogpoort (foto 2010). Massieve hoekzuil. De deuromlijsting er naast in de Langemunt werd pas enkele jaren geleden uit het Sint-Baafs steenmuseum overgebracht bij de restauratie van dit huis uit 1715 waarvan het gelijkvloers voordien volledig gewijzigd was. Een dergelijke deuromlijsting is niet typisch voor winkels.

Afb. 9. Vrijdagmarkt 9, hoek vormend met het Meerseniersstraatje (foto 2010). de gelijkvloerse vensters en deuren met grote glasvlakken kregen hun uitzicht bij de restauratie eind vorige eeuw en geven een impressie van het vroegere winkel-uitzicht.

Afb. 10. Typische 'drieliicht' winkelvensters naast de hoekzuil en de ingangdeur van dit huis aan de Kleine Vismarkt-hoek Kraanlei (foto 2015).

Afb. 11. De hard gerestaureerde gevels van het hoekhuis 'Den Buck' Vrijdagmarkt 1, hoek vormend met het Grootkanonplein geven nog een impressie van hoe de vroegere winkeltoestand moet geweest zijn bij de bouw in 1718 (foto 2015).

Afb. 12. Kraanlei nr. 1 (foto 2015). De gerestaureerde benedenvensters van dit hoekhuis herinneren aan de bij restauraties in het begin van vorige eeuw zeer geliefde pittoreske kleine houten raamindelingen, eerder dan aan de vermoedelijke originele toestand.

derop aan elke straatzijde nog eens twee (zie afb. 1 en 2). Het was dan ook een gebouwencomplex waarin meerdere winkels en meerdere families onderdak vonden. De toestand getoond op de 'modelle' van 1706 bleef bijna wonderbaarlijk goed bewaard en kon gelukkig deskundig gerestaureerd worden met eerbied voor de originele toestand.

De eigenlijke winkel was meestal niet groter dan de ruimte onmiddellijk achter de deuren en de winkelvensters. Als de deuren overdag openstonden kon je er meteen naar binnen in de verkoopsruimte die meestal ook een werkwinkel was. Daarin zat de ambachtsman druk bezig, als hij niet aan het verkopen of aan het babbelen was. Die winkel was vermoedelijk meestal erg klein. Dit werd onder andere *de visu* vastgesteld aan de hand van sporen onder een later aangebrachte bepleistering en op het van eveneens latere bepleistering ontdane houten plafond bij de restauratie in 1990-1992 van het huis Goudstraat 12, hoek makend met de Sint-Katelijnestraat. De winkel besloeg aan beide zijden van de hoek de breedte van een hoekdeur en één winkelvenster er naast, een ruimte van ca. tien vierkante meter. Het is nauwelijks overdreven te stellen dat deuren en vensters de verkoopsruimte en niet zelden ook de werkruimte van de ambachtsman vormden. Ze 'waren' de winkel. De open of dicht gemaakte hoekportieken aan de Hoogpoort-Zandberg, de Wijzemanstraat-Bij Sint-Jacobs en aan de Onderstraat-Schepenhuisstraat waren dat wellicht ook (zie afb. 7 en 14-18).

Net als nu primeerden toegankelijkheid en mogelijkheid tot uitstalling. Al-

leen waren de ruimten veel kleiner en konden ze op de vele koude dagen niet zo aangenaam verwarmd worden als nu het geval is. Wellicht werden ze zelfs helemaal niet verwarmd. Ze stonden open en bloot, al konden ze meestal afgesloten worden met linnen of perkament over houten inzetramen gespannen en min of meer doorzichtig gemaakt.

10

Afb. 13. Hoogpoort 2-4, hoek Kortemunt (foto collectie DSMG documentatiecentrum, Sint-Amandsberg, jaartal niet gekend). Ondanks de ingrijpende verbouwingen is de typische vroegere winkeltoestand met massieve hoekzuil nog goed herkenbaar.

Uniforme winkelvenstertypologie

Daarnaast was er de opvulling van de muuropeningen onder de vorm van typische winkelvensters. In feite veranderden deze doorheen de 16de, 17de en eerste kwart van de 18de eeuw niet wezenlijk, zo schrijft Everaert in zijn technisch en illustratief goed gestoffeerde bijdragen in het boek *Vensters in Gentse huizen*. De 'onderlichten' van gewone gelijkvloerse kruisvensters waren voorzien van verticaal draaiende luiken. In tegenstelling daarmee bestond het typische winkelvenster uit een op- en een neerklappend luik, zoals te zien is in de gereconstrueerde houten 'penshuisjes' aan het Groot Vleeshuis (afb. 19). In de archiefteksten was een 'winkel venster' trouwens synoniem van 'vallend' of 'uitvallend' venster. De producten werden uitgestald op het onderste luik onder de bescherming van het bovenste. Dit type ontstond, zo verklaart Alfons Van Werveke, uit de houten huisjes die tal van winkeliers-ambachtslui tegen hun huisgevel hadden opgetrokken. Zoals nu nog steeds het geval is, ging de stedelijke overheid vanaf de jaren 1600 daar tegenin. Vaste constructies buiten de rooilijn op straat werden verboden. In zeldzame gevallen waren er geen luiken maar bood een getraliede 'korf' aan het onderlicht een inkijkje op de te koop aangeboden waren (zie afb. 3, Abrahamstraat).

Afb. 14 en 15. Wijzemanstraat 10 en 13, hoek vormend met Bij Sint-Jacobs (foto's 2010). Hoekdeuren in al of niet open portieken in wellicht meermaals oppervlakkig veranderde geveltjes. Moeiteloos terug te voeren naar de situatie te zien aan de huizen Gewad 31 en Goudstraat 12.

Overnacht werd de winkelwaar binnengehaald en waren de luiken uiteraard gesloten. Zoals ook bij gewone vensters en andere huizen gebruikelijk was, hadden de bovenlichten ('luvensters', 'luwenen') glas in lood beglazing. De presentatie in het winkelvenster kon variëren volgens de aard van de verkochte waar. Zo installeerden juweliërs een ijzeren kooi bovenop het neerliggende luik. Merseniërs beperkten zich er toe hun waren op te hangen aan

Afb. 16, 17 en 18. Huis De Raeve met bijgevoegd buurhuis in de Schepenhuisstraat, samen nr. 2 (foto 2010 vergeleken met toestand vóór de restauratie, foto uit *Bouwen door de eeuwen heen, Gent deel 4na*, 1976 en een schets van Armand Heins in de *Inventaire archéologique* nr. 485, april 1900). Schoolvoorbeeld van zachte restauratie met maximaal behoud van bestaande elementen, tot en met de raamindelingen. Deze van het winkelgedeelte zijn niet terug te voeren tot de oorspronkelijke 17de- of 18de-eeuwse toestand. Ze vertegenwoordigen een waardevolle, zelfs zeldzaam geworden getuigenis van een latere winkelramenstijl. De vensters van de 'voute' behielden hun originele kruisen met aan de eerste verdieping 'dieven-iijzers' in de bovenlichten.

een stok of een lijn aan hun gevel of voor hun deur. Velen verkochten enkel of overwegend door hen zelf geproduceerde producten. Uitzondering daarop vormden vooral de merseniërs en de kruideniërs. Overigens moeten we er ons wel rekenschap van geven dat ambachtstlui en handelaars vooral verkochten op kramen geïnstalleerd (bemerkt het woordonderdeel 'stal') op de vele gespecialiseerde markten. De kramen werden overigens stevast 'stal' (Frans: 'étal') genoemd, vandaar 'uitstallen', 'uitstalraam', 'etaleren').

Afb. 19. Penshuisjes op de Pensmarkt (foto 2015). De opklappende delen zijn gebleekt door regen en wind.

Het in die periode algemeen verspreide kruisvenster (kruiskozijn) was minder compatibel met horizontaal naar buiten klappende luiken. Deze waren gemakkelijker plaatsbaar wanneer er slechts één onderlicht was. In plaats van door kalkzandsteen 'monelen' in vier verdeeld te zijn, vertonen winkelvensters slechts drie vakken: twee bovenlichten, net zoals bij de kruisvensters, maar onder de tussendorpel slechts één niet onderverdeelde opening over de hele breedte van het venstergat. Eén onderlicht dus met twee bovenlichten, samen een 'drieliicht', zoals dat heet in vaktermen (afb. 20, 21). In zeldzame gevallen, in hoge en rijke huizen, zijn de bovenlichten nog eens onderverdeeld door een extra tussendorpel. In Gent is dat te zien aan het Sint-Veerleplein en de Kleine Vismarkt.

Bij winkelvensters was de tussendorpel (horizontaal tussen onder- en bovenlicht) niet zelden ondersteund (geschoord, etymologie: geschouderd) door

versierde consoles aan de zijkanten (zie afb. 4). Structureel veel belangrijker is de verankering met behulp van dikwijls over meerdere muuropeningen doorlopende ijzeren staven onder de boven- of tussendorpels. Hierboven wezen we er al op dat ze ontstaan zijn uit de skeletbouw, herinnerend aan de vroegere houtbouw.

De zijranden van het onderlicht uit kalkzandsteen of uit witgepleisterde baksteen waren voorzien van een hoekig 'slag' waarin de luiken passen. Heel zelden zijn er nog 'dookgaten' of 'doken' bewaard gebleven. Dat zijn al of niet met lood gevulde hechtgaten voor de staven (of hun aangrijppunten: ogen of steunen) die het bovenluik ophielden (afb. 22). Bij de bovenlichten die geen buitenluiken hadden, vertonen de verticale zijranden meestal een kwarthol profiel. Deze luikloze bovenvlakken waren meestal voorzien van 'dievenijzers' (zie afb. 6).

De open gelijkvloerse onderlichten, de winkelvesters van toen, verstoorden de ritmiek van de gevels niet. De stedelijke dienst Monumentenzorg slaagde er hier en daar in de mooie oudere toestand te laten herstellen en snuggere huiseigenaars konden daarmee hun zaak opwaarderen. We zien het op de hierbij gereproduceerde afbeeldingen. Jammer genoeg lukte dat nog veel te weinig. De huidige schreeuwerige, zo groot mogelijke etalageramen passen op de oude gevels als een tang op een varken. Loop maar eens door de Langemunt ...

Afb.. 20. Gewad 34 (foto 2009). Archetypisch laat – 17de-voeg 18de-eeuws winkeluitzicht in gerestaureerde toestand.

Relatief grote aantallen

De vensters van huizen die effectief voor winkelactiviteiten in gebruik waren, hadden dus minstens vanaf de 17de eeuw tot ergens in het eerste derde van de 18de eeuw in Gent een goed herkenbare typologie. In de periode dat 'witstenen' (kalkzandstenen) kruisvensters vrijwel algemeen voorkwamen, weken ze duidelijk af van het normale patroon.

In de prachtige collectie Gentse 18de-eeuwse bouwaanvragen met 'modelle' van de voorgevelopstand bewaard in het Gentse stadsarchief (reeks 535), zijn de tekeningen met dergelijke winkelramen gemakkelijk te herkennen. Bij de bredere gevels met meerdere vensters kon het gebeuren dat alle benedenvensters de winkelmorfologie vertonen. In de gevallen waarin gelijkvloers zowel drie- als vierlichten voorkomen, zal men de drielichten, de winkelvensters dus, naast de deur(en) aantreffen.

Afb. 21. Abrahamstraat (foto 2015). Zachte restauratie met behoud van de originele kolommen. Drielichtvensters naast de winkeldeur. Een kruisvenster verderop.

En wat opvalt: de bouwaanvragen met winkelmorfologie zijn in de eerste helft van de 18de eeuw erg talrijk. Dit is een aspect dat in de literatuur tot op heden geen aandacht kreeg. Hoewel we er zonder uitgebreid detailonderzoek onmogelijk zeker kunnen van zijn dat de bouwaanvragen en de gerealiseerde gebouwen effectief gebruikt werden als winkels, kunnen we dit redelijk sterk onderbouwen. Wel moeten we rekening houden met het feit dat veel bouwaanvragen niet bruikbaar zijn om de relatieve aantallen te schatten, omdat bv. de 'modelle' (gevelplan) ontbreekt of omdat, zoals bij verbouwingen, slechts een onderdeel van het huis, weergegeven is. Ondanks deze handicap komen we tot een duidelijke conclusie. Onder 406 interpreteerbare gevelplannen (vensterindelingen ingetekend) uit die periode (vooral de eerste twee decennia van de 18de eeuw) vinden we er niet minder dan 132 met drielichten, huizen met winkelmorfologie dus: exact één derde (33%). Dit geeft minstens de orde van grootte aan. We zien bovendien dat de hierboven beschreven winkelveenstermorfologie in drielichtvorm over de hele stad verspreid was. We vinden ze niet enkel in de centrumstraten, zoals de Langemunt (afb. 23, 24), maar ook in kleine perifere straatjes (afb. 25).

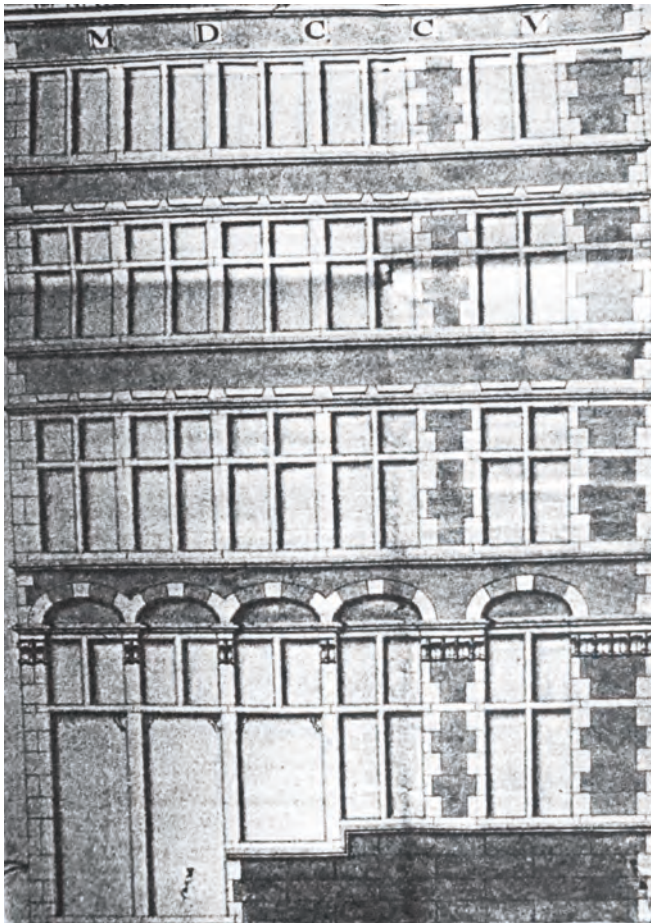

Afb. 22. Holte ('doorkgat') aan de zijkant van de vensteropening naast de deur aan de Goudstraat 12. Hierin werd de steun geplaatst voor het bovenluik in geopende toestand (foto's 2010).

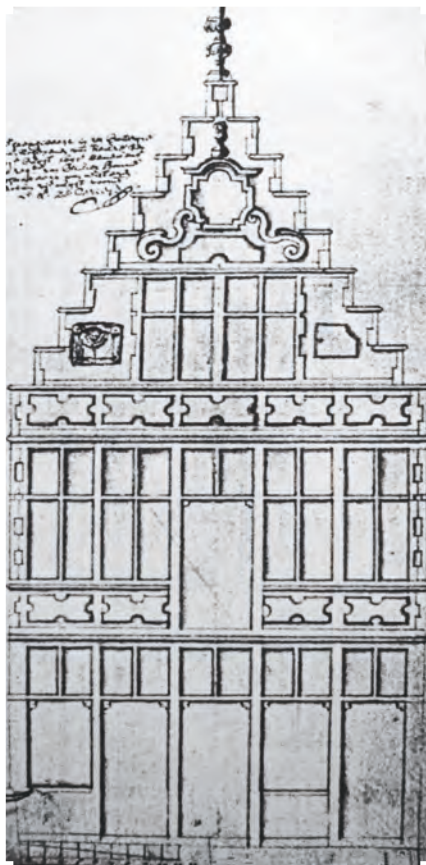
De documentatie laat enkel conclusies toe voor een korte periode: minder dan een halve eeuw. In hoeverre de winkeltypes huizen ook vroeger voorkwamen, kunnen we niet cijfermatig nagaan. De bouwaanvragen bleven pas vanaf 1695 bewaard. Naarmate de 18de eeuw vordert, komt het meer en meer voor dat de vensteronderverdelingen niet weergegeven worden op de bouwtekeningen. Dit loopt parallel met het vrij snel doorbreken van de nieuwe mode waarin stenen onderverdelingen niet meer aangebracht werden. Houten ramen ingevuld met glas kwamen à la mode. Die trend betrof niet enkel de nieuwbouw. Hij is eveneens terug te vinden in talrijke aanvragen om de vensters te mogen veranderen. In de tweede helft van de 18de eeuw en vooral in de 19de werden de oude (stenen) 'cruyssen' bij verbouwingen

systematisch vervangen door nieuwmodische houten ramen. Dikwijls ging dat samen met een verlaging van de onderdorpel en aanbrengen van uitspringende hardstenen onderdorpels, 'vensterbanken'. Tussen haakjes: dat zijn geen echte banken, maar onderdorpels. Bij mooi weer kon je (als man) daarop gaan zitten.

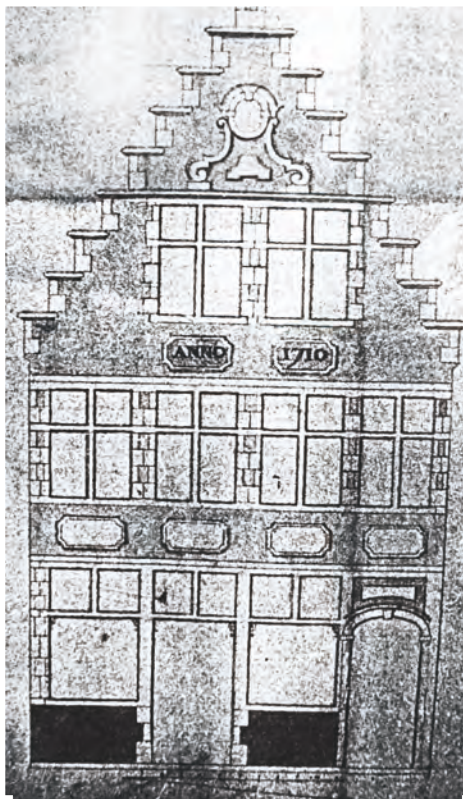
Het was een, mede onder Franse invloed zeer succesvolle nieuwe mode. Bij zoverre zelfs dat het niet veel scheelde of alle kruisvensters verdwenen uit het Gentse straatbeeld. Dat verdwijnen had ook te maken met de beperkte houdbaarheid van de gebruikte kalkzandstenen. Blootgesteld aan de elementen, zuur en micro-organismen, vershilferen en verpulveren ze. En nog belangrijker: nieuwe productietechnieken lieten grotere glasoppervlakten toe. De glazeniers konden ze inpassen in houten ramen. Maar, hoe dan ook, mode overheerste en overheerst nog steeds alles. Wie zijn winkelvensters niet kon aanpassen aan de nieuwe mode was 'niet mee'. Niets erger dan dat voor een winkelier. De oude vensters door witsteen onderverdeeld in vier- en drielichten verdwenen in snel tempo.

Afb. 23. Langemunt. Geveltekening bij de bouwaanvraag uit 1764 (Stadsarchief Reeks 535).

Afb. 24. Langemunt. Geveltekening bij de bouwaanvraag uit 1769 (Stadsarchief Reeks 535).

Afb. 25 Tussen 't Pas. Geveltekening bij aanvraag voor verbouwing (Stadsarchief Reeks G12 nr. 2341).

Sommigen zoals de vensters van de welbekende ‘Werken van Barmhartigheid’ en ‘Het Vliegend Hert’ aan de Kraanlei bleven bestaan in gerestaureerde vorm. Van anderen bleven oude foto’s bewaard, vooral in de verzameling van de Stedelijke Commissie voor Monumenten en Stedenschoon (in het Stadsarchief). Gemakkelijk raadpleegbare fotoboeken geven daarvan een indruk. Hierbij moet echter opgemerkt worden dat in de periode waaruit de foto’s stammen de meeste ‘kruisen’ en ‘drielichten’ al verdwenen waren. De best herkenbare actuele winkeltipe gevels in de hierboven beschreven traditionele stijl zijn het resultaat van reconstructies van in de 19de eeuw veranderde exemplaren, reconstructies waarbij niet zelden de originele ‘gevelmodelle’ uit het Stadsarchief ... model stond.

Met bijzondere dank aan Guido Everaert en Christian Puttevils

Bibliografie

Onontbeerlijk voor wie een historische winkelwandeloctocht doorheen Gent wil maken is de rijk geïllustreerde uitgave door Chris Bogaert, Katleen Lancus en Guido Deseyn *Van Winkelen en Puien* verschenen in *Monumenten en Landschappen* (nr. 1, 1982, p. 11-41) naar aanleiding van een tentoonstelling in d'Hane-Steenhuuse in 1982-1983. De daarin getoonde en besproken voorbeelden betreffen echter een latere periode.

Eenieder die iets wil vertellen over historische Gentse vensters in het stadsbeeld, heeft als verplichte lectuur *Vensters. Zeven eeuwen techniek en esthetiek*, een uitgave in 1993 verzorgd door de toenmalige Dienst voor Monumentenzorg en Stadsarcheologie. Voor wat de materie behandeld in dit nummer betreft, zijn vooral de hoofdstukken geschreven door Guido Everaert van belang (p. 47-96) met daarin twee stukjes die specifiek over winkelpuien handelen.

Enkele interessante gegevens over de oudere toestanden in een artikel van Alfons van Werveke over de introductie van de grote glazen winkelramen in *Gedenkbladen uit het leven van onze voorouders* (Gent, 1936, Willemsfonds uitgave nr. 171, p. 219-223).

Foto's vind je vooral ...

bij Van Doorne, G. (1993), *Verdwenen hoekjes van het oude Gent*, Gent, Dekenij Patershol, nr. 16, 54, 56, 60, 69, 94, 119. Idem (1994) nr. 37, 50, 66, 76, 160 en

bij André Verbeke, André, (1982), *Het Gent van toen*, Gent, met talrijke winkelfoto's en pittige uitleg.

Bij de Gentse Dienst Monumentenzorg verschijnt deze zomer een werk over Gentse winkelarchitectuur vanuit historisch perspectief.

WINKELRECLAME

Adverteren, reclame maken, publiciteit voeren ... het betekent heel wat voor de handel. Het onderwerp is ook belangrijk voor wie kennis wil maken of zich verdiepen in wat winkels ooit waren. Vanaf omstreeks midden de jaren 1800 bleven getuigenissen daarvan bewaard in de vorm van foto's en drukwerken allerhande. Ouder nog zijn de uithangtekens die het publiek duidelijk maakten wat er binnenshuis te koop was. In deze korte bijdrage willen we bekijken hoe dat allemaal gebeurde.

Termen

Vooraf iets over de betekenis van de gebruikte termen. Het woord 'Adverteren' werd in de jaren 1500 ontleend aan het Latijn en aan het Oudfranse 'advertir': avertir: in de betekenis van verwittigen, de aandacht op iets vestigen door te informeren. De termen 'publiciteit' en 'reclame' kwamen in de 19de eeuw in gebruik in de betekenis die we nu maar al te goed kennen. De uitdrukkingen 'publiciteit voeren' en 'reclame maken' hebben dezelfde betekenis: kenbaar maken aan het publiek. In 'publiciteit' zit publiek (Latijn 'publicus': van het volk of het volk aanbelangend; uit het Oud Latijnse woord 'poplicus' afgeleid van 'populus': volk). In 'reclame' zit 'clamare': roepen. Denk aan 'declameren'. Het voorvoegsel 're' heeft hier de betekenis van 'herhaaldelijk'. Het telkens opnieuw herhalen van de boodschap draagt inderdaad wezenlijk bij aan het succes van publiciteit.

20

Bij de winkeldeur en op de gevel

De oudste vorm van publiciteit doet het gewoon met de stem. Tot zowat een eeuw geleden galmden in onze nog stille straten de straatroepen waarmee de vele venters elk met hun eigen roep, niet enkel hun komst kenbaar maakten, maar ook hun waren aanprezen. Deze vorm van reclame leeft hier en daar nog voort. Je kon die jarenlang meemaken in de Kammerstraat aan de Gentse Vrijdagmarkt. De welbespraakte Turkse groenteboer met fors stemgeluid, bijgenaamd 'de roeper', maakte er de herkomst van het woord reclame in het Latijnse 'clamare' best duidelijk zonder dat er een woord Latijn aan te pas kwam. Nu nog doen sommige marktkramers dat op die manier en hier en daar is er zelfs een standwerker die het probeert met een luidspreker. We zien dat vooral gebeuren bij straatverkopen, braderieën en dergelijke die meestal gedeeltelijk aansluiten bij winkelverkoop. Op drukke dagen posteerden winkeliers zich in straten zoals de Langemunt aan hun winkeldeur om klanten binnen te roepen, soms zelfs lijfelijk binnen te trekken of te duwen. In dit tijdschrift (jg. 10, 2012 nr.2, p. 25 – 30) verscheen hierover een artikeltje 'Klanten binnen lokken'.

Vanzelfsprekend werd er ook gebruik gemaakt van visuele publiciteit. Bij de oude winkeltjes kon men soms nauwelijks zien wat er verkocht werd of ze waren moeilijk te vinden en te herkennen. Je moest je kenbaar maken,

dat wisten winkeliers en herbergiers maar al te goed. Aanvankelijk, toen de meeste mensen nog niet konden lezen, deden de winkeliers dat met hun uithangtekens. Een herkenningsteken is ook publiciteit, want je kon met een unieke naam of teken je zaak alom gekend maken aan het kooppubliek en je daarmee onderscheiden van de concurrentie. Sommige kentekens waren pareltjes, zoals hier geïllustreerd op een foto van Frank Ödberg genomen in de Langemunt in 1972 (afb. 1). Lode Hoste publiceerde een indrukwekkende reeks 'Uithangborden te Gent' in Ghendtsche Tydinghen. Daarvan verschenen niet minder dan 19 afleveringen in de jaargangen 15 tot 18 (1986 - 1989). De kentekens werden opgevolgd door opschriften. Letterschilders voorzag fraaie en minder fraaie gevels of gevelborden in het historische centrum met publiciteit voor de zaak. De publiciteit in afb. 2 en 3, overgenomen uit een programmaboekje van een revue opgevoerd in 1913, tonen particuliere zaken op de Groentemarkt. Ook openbare historische gebouwen zoals het Groot Vleeshuis op datzelfde pleintje stonden vol geschilderd met reclame. Tal van oude foto's getuigen daarvan.

Afb. 1.

DE SERVEUZEN

Ja we maken wij zelve plezier

1^e SERVEUZE

Wat wordt 'r in d'expositie gezaagd
En over 't weinige volk geklaagd
Maar wij, als elk hem hier embeteert
H' en ons toch al dikwijls g'amuzeerd

1^e GARÇON

Voor mij die was het rechtuit gezeid
Ne slimmen truk van het comiteit
Ons te stellen rechtover malkaar
Zoo werden wij vast vriend te gaar

SAMEN

Ja hier werd 's lands spreuke ten volle
[van kracht
De schoone spreuke die luidt « Eendracht
[maakt macht »

Ja laat ons maar zonder geneeren

Profiteeren

Amuzeeren

Want gelijk elk ziet

Volk en hebben we niet

En dat embeteert toch subiet
Daarbij dansen wij eens een ronde
't Is geen zonde

S perronde

We zitten zoo dikwijls te gaar in t slameur
Ook bij 't vrijen vergeet g'uw koleur.

Pour vos parapluies, cannes, ombrelles

adressez-vous à la Maison

R. DESPLENTER = LIEVEMONT

Marché aux Légumes, Gand

Goedkoopste huis der stad
KLEEDEREN
voor Heeren, Jongelingen en Kinderen
L. & Th. De Schaeck
Groenselmarkt en Hoek Lange Munt
GENT

Bekend voor schoone snede en fatsoen

L'Affichage Gantois, Tél. 2705

33

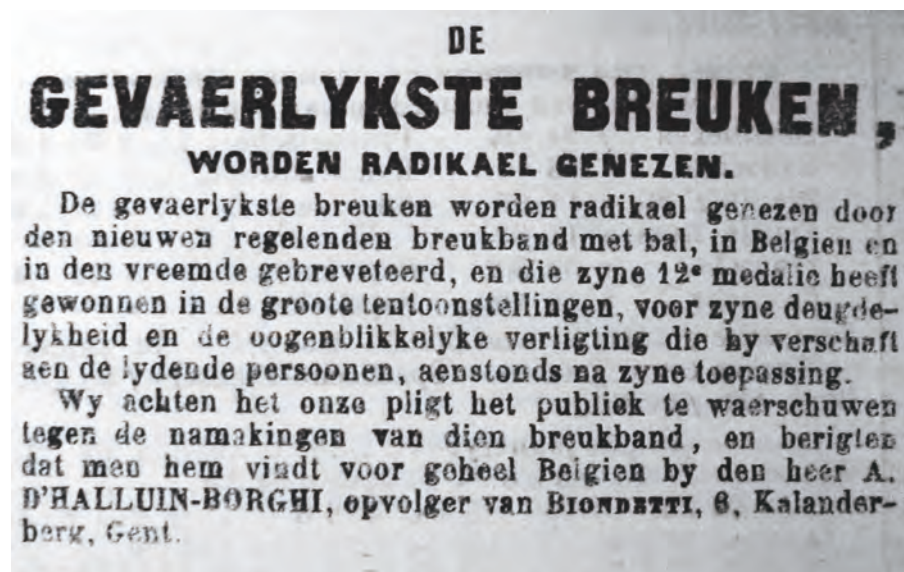

In kranten, handelsgidsen, programmaboekjes ...

Naar de zaak lokken was de boodschap en vanaf omstreeks halverwege de 19de eeuw deed men dat ook via de papiermedia. Eerst in kranten, daarna in handelsgidsen. Weldra was er geen ontkomen aan: in de vorige eeuw kwamen de advertentiebladen onze brievenbussen versmachten en nu wordt de digitale informatie die we zoeken via het internet ondergesneeuwd door reclameboodschappen.

Afb. 4.

Afb. 5.

We zien omstreeks 1850 publiciteit opduiken in kranten zoals de Gazette van Gent en in handelsgidsen, met als oudste en langst levende: de Wegwijzers der stad Gent. In de begintijd was de publiciteit nog erg sober van opmaak. Men kan zich daarvan vergewissen in de hierbij gereproduceerde vroege krantenannonces (afb. 4, 5 en 6). Als voorbeelden van deze reclame geven we gevallen die thuishoren in de medische sector (of wat daarvoor moet doorgaan). Een oudere annonce 'Regtzetting van stompvoeten, scheefhalzen, etc.' werd uit de Gazette van Gent van het jaar 1856 geplukt, de overige uit

de jaargang 1865. De 'annonskes', de reclametekstjes zijn niet geïllustreerd en in opmaak verschillen ze amper van de overige kranteninhoud. Ze beantwoorden nog volledig aan de definitie van bekendmaking, al zijn de claims van de handelaars over de kwaliteiten van hun waar soms behoorlijk straffe kost. Wat te denken van die 'Regtsetting' in de eerste reeks fragmenten uit de Gazette van Gent die we hierbij afdrukken. De betekenis van de woorden 'annonce'en 'aankondiging' is trouwens nauw verwant of gelijk aan die van 'reclame' en 'publiciteit'.

Madame

BOUDIN-WANTE

zegt het zelve :

Nergens beter

dan bij

Dumortier

Gebroeders

VAN LEDEBERG

voor goede

matrassen in

Konijnhaar

Verkoophuizen :

Hundelgemsche steenweg, 289
Ledeberg. Tél. 2671

Lange Munt, 16
Gent. Tél. 2672

Parijsstraat, 112-114
Rijssel (Frankrijk)

Afb. 6.

Samen met het alsmear meer aan belang winnen van publiciteit, maar ook door het snel beter en goedkoper worden van de reproductietechnieken in de drukkerswereld, werden steeds meer fel opgemaakte en geïllustreerde reclame items verspreid. We geven hier enkele voorbeelden uit het begin van vorige eeuw. Ze werden overgenomen uit het hierboven al aangehaalde - voor die tijd - ongewoon uitbundig geïllustreerd programmaboekje bij de revue 'Gent die schriemt' van Hector Van Seymortier en Henri Van Daele, opgevoerd in de Minard ter gelegenheid van de wereldtentoonstelling in 1913

Krachtig Geneesmiddel
 voor
Rhumatism
 en **Flerecijn**
I fr. de flesch
 te verkrijgen

APOTHEEK RENO
 PHŒNIXSTRAAT, 55
 Téléph. 1782

VOOR ATHLETEN

Embrocation **VIR**

M. Arthur Devère

Afb. 8.

26

(DSMG, Sint-Amandsberg, verzameling 'Vliegende Bladen - Liedjes, revues'). Typisch voor die tijd waren de artiesten die reclame maakten voor de adverteerders (afb. 7 en 8). Zo komen we van de imposante revuester madame Boudin - Wante te weten dat de matrassen 'nergens beter zijn dan bij Dumortier gebroeders'. Een zeer gezond uitziende revuefiguur mag poseren bij een middel tegen 'flerecijn' (jicht) en reuma.

... en op specifiek 'reclamedrukwerk'

Na de hierboven aangegeven heel sobere start gingen winkeliers en andere verkopers heel snel alle mogelijke trucks uithalen om de aandacht te trekken van hun 'slachtoffers' en om hen te overtuigen van de uniek lage prijs, de betere kwaliteit, van de noodzaak dit of dat te kopen - uiteraard bij hen -, enzovoorts en zo verder. De betere, grotere en/of duurder zaken kwamen met eigen drukwerk voor de dag. Van de vroege vormen daarvan (tot 1911) bewaart de Ugent bibliotheek een mooie en interessante collectie in de 'Vliegende Bladen' (Ephemera). Een tentoonstelling en een boek over de Veldstraat (2005) konden daarmee een heel levendig beeld oproepen van deze winkelstraat bij uitstek. Van deze vorm van publiciteit geven we hier in afb. 9 een reeksje samengesteld uit een collectie van kleine presentjes, kaartjes en dergelijke die de klanten toegestopt kregen als reclame voor een handelszaak of een product (schenking De Bie in DSMG, 'Vliegende Bladen, Kleinhandel'). Ze dateren uit de tweede helft van de vorige eeuw.

Afb. 9.

Slot

Hoewel de termen reclame, publiciteit en aankondiging in wezen neutraal zijn, is de onderliggende bedoeling dat nooit. Reclame is een belangrijke sector geworden in het economisch gebeuren. Die bezorgt heel wat mensen een dikwijls goed betaalde job. Het zijn natuurlijk clevere luitjes die dat vak uitoefenen. Een van hen leverde zelfs onder de naam Willem Elschot absolute meesterwerken in onze literatuur, en dat nog wel over de reclamewereld zelf: Lijmen en Het been.

Met dank aan Frank Ödberg en de schenkers aan DSMG, Begijnhof, Sint-Amansberg

MASSALE HOEVEELHEDEN BOTER EN SNUIF- TABAK IN HEEL VERSCHILLENDE ACHTTIEN- DE-EEUWSE KRUIDENIERSZAKEN (GENT, 1710 - 1768)

Luc Devriese

Samenvatting

Aan de hand van lijsten van winkelvoorraden en van leveringen wordt getracht een beeld te schetsen van vier achttiende-eeuwse Gentse kruidenierszaken. Voedingsmiddelen domineerden het aanbod. Dranken en snoep die in hedendaagse grote en kleine kruidenierszaken een aanzienlijk deel van de rekken vullen, ontbraken, evenals schoonmaakmiddelen (op zeep na). Andere voedselproducten zoals ingemaakte boter en kazen, diverse soorten olie en suikerwaren waren steevast aanwezig. Ingevoerde bewaarbare voedingsmiddelen en smaakversterkers vormden een groot gedeelte van de assortimenten.

De handelszaken verschilden echter aanzienlijk onderling. Van de vier bleken er drie enkel lokale klanten te bedienen. Eén was erg kleinschalig, twee leken meer op gespecialiseerde groothandels. De ene leverde vooral boter en kazen in Gent en in de wijde omgeving en beschikte over een enorme voorraad ingevoerde ingemaakte boter. Een andere handelde in 1768 hoofdzakelijk in 'tabakskarotten' bestemd voor snuif. Naast dit relatief nieuwe product, waarvan massale hoeveelheden in huis lagen, verschenen ook koffie en thee in het gamma.

Het geringe aantal onderzochte zaken laat niet toe algemene conclusies te trekken, behalve dat 18de-eeuwse kruideniershandels onderling aanzienlijk konden verschillen en dat het assortiment winkelwaren behoorlijk ruim kon zijn.

Aan de hand van huismeubilering en familiebezit wordt een beeld geschetst van de blijkbaar vrij sobere leefsituatie van de kruideniersgezinnen.

Inleiding

In de Gentse Waterwijk, een kleine woonbuurt dicht bij de Vrijdagmarkt tussen de Ottogracht en de Minnemeers, was het grootste deel van de bevolking, zoals ook de meeste grote en kleine zelfstandige neringwerkers - handelaars, vooral actief in de textielsector. Dit kon voor wat de jaren 1700 betreft in detail gedocumenteerd worden aan de hand van in het Stadsarchief Gent bewaard gebleven lijsten van bezittingen van families uit die buurt: de zogenaamde 'staten van goed' (1).

Heel wat minder informatie bleef er bewaard over andere beroepen en handelszaken. Toch blijkt het mogelijk met behulp van vier dergelijke 'staten' een beeld te schetsen van wat er in kruidenierswinkels aan voorraad kon aanwezig zijn. Aan de hand van de voorraadlijsten en notities omtrent leveringen proberen we inzicht te krijgen in het kruideniersbedrijf in (vooral) de eerste helft van de 18de eeuw. Via de gedetailleerde beschrijvingen van huisinboedels nemen we ook een kijkje in de leefomstandigheden van de kruideniers en hun families.

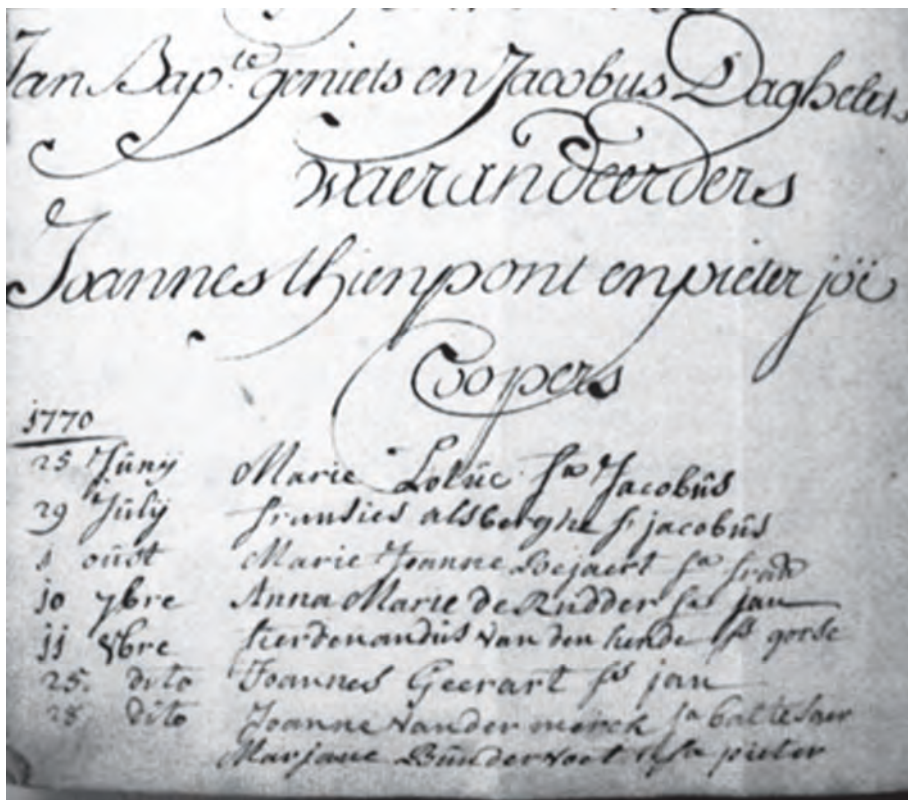
Afb. 1. Laat-18de-eeuwse register met inschrijvingen van de nering van de kruideniers (Stadsarchief Gent, reeks 172 nr. 10).

Bron en methodiek

Vooraleer de beschrijving aan te vatten, een woordje over het gebruikte bronnenmateriaal. Net als voor de textielstudie in dezelfde wijk werden de gegevens verzameld aan de hand van de zeer precieze lijsten van bezittingen in sterfhuizen waarin het erfdeel van minderjarige wezen en halfwezen moest veilig gesteld worden. Dat was uiterst belangrijk in tijden zonder sociale zekerheid en hoge sterfte (2). Veel ouders stierven immers voordat de kinderen meerderjarig werden (toen op 25 jaar). De controle daarop was in Gent de bevoegdheid van de administratie van Gedele, waarvan de schepen fungeerden als 'oppervoogden' van de wezen.

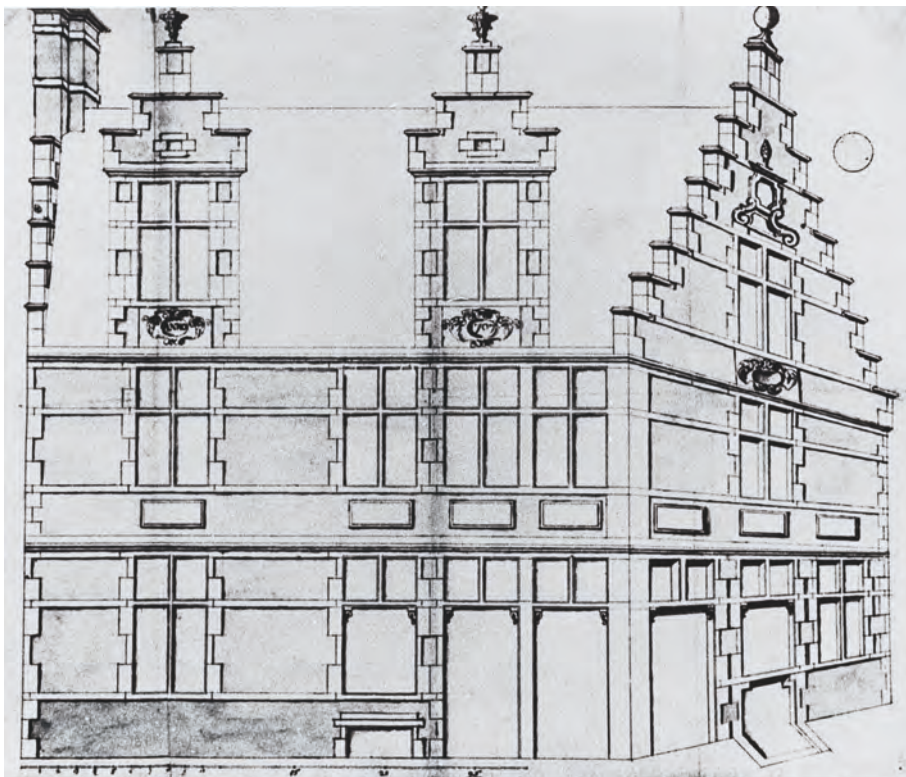
Een eerste erg belangrijk onderdeel van de bemoeienissen van de schepenen bestond in de zorg voor de zogenaamde ‘pramingen’. In ieder sterfhuis waar enig bezit was, werd een ‘deelvoogd’ aangesteld, meestal een verwante van de overledene, die de verdeling van het bezit moest in gang zetten door te ‘pramen’ (aan te dringen). De waarde van huisinboedels werd geschat door leden van de nering van de ‘oude kleerkopers’, de brocanteurs van die tijd. Voor het beschrijven en schatten, het ‘prijzen’, van de waarde van werkhuis- en winkelboedels deed men meestal beroep op leden van de eigen nering die de nodige vakgebonden kennis over de goederen bezaten. De door de schatters (‘prysers’) vastgestelde bedragen staan in dit artikel afgerond uitgedrukt in ponden Vlaams.

Van het hele bezit, van zowel roerend als onroerend, van zowel de ‘schulden van baete’ (tegoeden voor leveringen, te innen huurgelden, enz.) als de schulden van ‘commeren’ (onbetaalde renten, schulden, lasten, enz.) werden nauwkeurige en systematische lijsten (‘staten van goed’) opgesteld (3). De huisinboedel waarvan een boedelstaat kan opgemaakt worden, was (en is) slechts een onderdeel van het familiebezit. Vandaar de in Gent gebruikelijke bredere term voor de inventaris van het gehele familiebezit: de ‘staat van goed(e)’ (4).

Afb. 2. Een fragment uit het register (zie afb. 1). Onder de ‘coopers’ die het beroep mochten uitoefenen meerdere vrouwen.

De lijsten of 'staten' moesten in origineel of in kopie aan de Schepenbank van Gedele bezorgd worden. Als garantie voor de betrokkenen bleven ze bewaard in het schepenhuis van Gedele, de veilige huisvesting van een officieel en onpartijdig organisme. Vandaar uit werden ze in het latere stadsarchief opgenomen in de omvangrijke en uiterst interessante collectie 'Minuten van de staten van goed' (reeks 332 van het Oud Archief). Daarvan werden samenvattingen ingeschreven in de zogenaamde 'Wezenboeken' (reeks 330). Deze laatste zijn echter voor onderzoeken zoals het hier gepresenteerde, zeker voor wat de 18de eeuw betreft, veel minder interessant, precies omwille van het ontbreken van de details.

Afb. 3. 'Modelle' uit 1707 bij de bouwaanvraag van Pieter Moreau, kruidenier – kaashandelaar, in Stadsarchief Gent, reeks 535,

Zeep, olie, suiker, boter en kaas in 't klein bij Martinus Vercauteren in de Gelukstraat (1710)

Toen Livyne Dhauwe in 1710 stierf, bleef haar man, de kruidenier Marten Vercauteren, alleen achter in het sterfhuis aan de Gelukstraat met een enig dochtertje dat nog minderjarig was. Volgens de voorschriften waaraan de schepenen van Gedele streng de hand hielden, moesten de bezittingen opgelijst en in waarde geschat worden om er voor te zorgen dat niet alles 'opgesoupeerd' zou zijn tegen de tijd dat het kind meerderjarig werd. Dus werd een staat van goed opgemaakt in het huis Gelukstraat, heden huisnummer

42 en 44. Hoe de woning er in die tijd uit zag, en hoe ze ingericht was als winkel, valt niet te achterhalen (5).

De handel was kleinschalig en verliep blijkbaar moeilijk. Dat kunnen we afleiden uit de geldwaarde van de waren. Vooreerst waren er de in die tijd, zoals in vrijwel alle handelszaken, een hele reeks onbetaalde leveringen, allen in Gent, die hier alles samen slechts 3 pond Vlaams in totaal waard bleken. Dat was verdeeld over 12 kleine sommetjes. Details worden niet gegeven. Daar tegenover stond dat de winkel van Vercauteren zelf nog moest betalen voor leveringen gedaan van 'seepe ende olie' (bijna 9 pond Vlaamse munt), van 'suijker ende andersints' (7 pond), voor 'caes': anderhalve pond) en van 'botere' (iets meer dan 1 pond).

Financieel zag het er niet rooskleurig uit. Er was slechts 5 pond 'ghereede penningen' (contant geld) in huis, terwijl de begrafeniskosten tot 13 pond opliepen, waarvan de helft van het erfdeel van de wees werd afgetrokken. De huisinboedel moest bijgevolg openbaar verkocht worden 'met den stocke', met uitzondering van de kleren en juwelen die de weduwnaar 'ten halse en lichaeme' had en hem volgens het huwelijkscontract toekwamen. Voor het kind bleef er tenslotte nog iets meer dan 31 pond over, ongeveer een weversjaarloon in die tijd. Gelukkig woonden de Vercauterens in hun eigen huis en wogen er geen lasten op. De wees was daarin voor de helft gerecht.

De gegevens omtrent de winkelvoorraad zijn erg beperkt, maar ze zetten meteen de toon voor wat volgt.

De 'boterberg' van Frans Verschaffelt (1713)

Het beeld dat we krijgen van de kruideniershandel van Frans Verschaffelt die stierf in 1712 is dat van een waarlijk grootschalige handelszaak. De Verschaffelts waren bij het opmaken van de staat van goed geen huiseigenaar en waar ze precies woonden kon niet achterhaald worden (6). De weduwe werd aangeduid als 'coopvrouwe'. Hierbij mag wel even vermeld worden dat in de tweede helft van de 18de eeuw een aanzienlijk aantal vrouwen zich konden inschrijven bij de nering van de kruideniers-kaarsgieters. Ze 'kochten de vrijheid van die nering' zoals de standaarduitdrukking toen luidde (afb. 1 en 2) (7). Of dat allen weduwen van kruideniers waren, valt te betwijfelen.

We krijgen een idee van de uitgebreidheid van de handelsactiviteiten van het echtpaar Verschaffelt-Paternot door een kijkje te nemen in de imposante lijst van 237 schuldenaren die samen voor zo maar eventjes 2253 pond Vlaams (zowat 90 weversjaarlonen!) in het krijt stonden voor 'leverijnghe van cruidenierswaeren ende anderssints'. De meeste klanten woonden in Gent, maar ook in 31 andere lokaliteiten, van Sas van Gent en Kaprijke in het noorden tot Menen en Ath in het zuiden. De brede handelscontacten blijken ook uit de wisselbrieven voor levering van 'coopmansgoed' aan de Gentse zaak. Van de 15 schuldbrieven waren er vier uit Brugge afkomstig en een uit Rotterdam.

Dat die schulden in Brugge aan de rand van de polders en in Holland gemaakt werden, was geen toeval. Het allergrootste deel van de handel bestond immers uit boter en kaas. Veel meer dan nu was de rundveehouderij in die tijd

een zaak van polderboeren. Samen met de veehouders in de brede riviervalleien met vruchtbare vochtbehoudende alluviale bodems waren zij vrijwel de enigen die een merkelijk surplus aan melk konden realiseren (8). Wel moet hier aan toegevoegd dat ook in Vlaamse Zandstreek rond Gent door de verspreiding van de kweek van raaploof en klaver vanaf de 17de eeuw veel zuivel geproduceerd werd.

In de winter en tijdens droge zomerperioden was er weinig melkproductie. Daarom werd melk verwerkt in de beter bewaarbare producten boter en kaas. Veel boter werd gezouten op de boerderijen en in boterpotten ingemaakt voor bewaring. Vrijwel de hele boterproductie werd in de steden verkocht op markten en aan particulieren, vaste afnemers. Boeren aten geen boter, wel pap en smout (sterk gezouten varkensvet). Boter was een hoogwaardig, maar moeilijk product. Vrij duur ook (9). Denk aan de 'Vier weverkens die zouden ter botermarkt gaan'. Niet toevallig werd de Gentse botermarkt gehouden op de meest prestigieuze locatie in de stad: voor de gevel van de schepenhuisen. Die plek is nu nog alom gekend als de Botermarkt.

Naast de eigen productie deed men beroep op invoer. Dat zien we bij Verschaffelt. Veruit het duurste in diens voorraad waren 52 tonnen, 2 'quaertens en 1 cuijpe lersche boter' wegende 8646 pond 'Brugsch ghewichte'. Gezien een pond Brugs zuivelgewicht vrijwel gelijk was aan een halve kg, zat er dus ruim 4300 kg boter opgepot, een bijna onvoorstelbaar grote hoeveelheid. Daarnaast was er nog 30 'steen eet boter' (ca. 90 kg) en werd er een niet gespecificeerde hoeveelheid 'dubleijn' (dublin?) genoteerd (10). Kazen mochten niet ontbreken. Daarvan lagen er 61 grote, 94 kleine en 9 stuks 'comeijn caes'. Dat er in Brugs gewicht gerekend werd - beslist uitzonderlijk voor een Gentse zaak - had eveneens te maken met de zuivelnatuur van het goedje. Wellicht was de importeur een Bruggeling.

De 'boterberg' van Verschaffelt verdient een commentaar. In een beschrijving van het dagelijkse leven in Rijsel *Vivre à Lille* heet het dat de bewoners van die stad 'un goût invétééré (verstokte smaak) pour le beurre' hadden (11). Een Franse intendant (bevoorradingsofficier) schreef in 1697 kort na de inlijving van Frans Vlaanderen bij Frankrijk: 'On a peine à concevoir combien il se consomme de beurre dans le pays conquis dont il est la nourriture la plus ordinaire. Il s'en employe presque autant dans les manufactures de laine, de draps et d'étoffes'. Ook in Rijsel was de meeste boter gezouten. Best mogelijk ook dat een gedeelte van de boterberg bij Verschaffelt niet voor menselijke consumptie was, maar voor de textielproductie bestemd. De aparte vermelding van 'eet boter' wijst daar op.

Andere voedingsproducten waren rijst, waaronder 'croiael (?) rijs', ruim 400 kg, gerst en verschillende soorten suiker: 'bruijn suycker, kandijs' naast 'pour suiijker bruyn', 'broodt suiijker ende wit(te) meelsuijcker' (12). Een verdere reeks betrof typische kruidenierswaren. We lijsten ze op met hier en daar een woordverklaring tussen haakjes. Enkele opvallend grote hoeveelheden worden eveneens tussen haakjes aangegeven: 'callissie haudt'(zoethout), 'foeillie', 'notten ende groffel naeghelen (kruidnagels: noix de giroffle), zwar-

te peper, Spaense peper (150 pond), fijne canelle en 'brockelijnghe caneele', anijs (150 pond), een vaatje vijgen en een ander met rozijnen, naast 60 pond 'courenten', 'wat sofferaen', 'een fustaigie (vat) ende weijnige sirope', 'een stande' (vaste houten of gemetselde kuip) 'met weijnighe bom olie' (een bodempje, veronderstellen we).

Nog andere producten lijken bestemd voor de textielververijen in de buurt: 'blausel', '54 swarsel tonneken(s)' en 'slecht leckmoes' (de zuur-base indicator lakmoes?). Verder nog 12 dozijn wieken. Dat lijkt allemaal normaal, alleen de hoeveelheden lijken vrijwel steeds ongewoon groot. Nogal verrassend is een partij duur 'brandt haut' (8 pond Vlaams) en een ton met 216 kg 'waeghe smear'. En wat te denken van '9 laen (laden) ende ses bussen (met) daarin (een) weynig pour' (buskruit, nemen we aan)? Voorwaar een gevarieerde winkelinhoud, al spreken we hier beter van magazijnvoorraad.

Daarnaast was er de winkeluitrusting: 'den toogh ende voete bert, keers la(d) en, tien boorden twee keersrecken, 2 latoenen (laiton: geelkoper) kannen, 22 wynckel vaetjens', drie mortieren (vijzels) waaronder een grote (36 pond waard) en vanzelfsprekend ook het nodige weegmateriaal: 'differente schalen ende ghewichten ende effeneers ende anders'. Verder nog 14 'riemen greijs pampier voor broodt suijker ende caes inde wynckel'.

De Verschaffelts leefden bescheiden. De huisinboedel lijkt wel in contradictie met de uitgebreide handel. De meubels waren niet veel waard, met - onvermijdelijk - het 'leijdikant met behanssel (bedhemel) ende toebehoren' als duurste item (8 pond). Het huis was, zoals gebruikelijk in die tijd, goed voorzien van allerhande linnen. In de kelder stonden stellingen met voor 20 pond aan bier, vermoedelijk een aanzienlijke hoeveelheid. Pure luxe (of geldbelegging) waren de voor 37 pond Vlaams aan zilver, een 'toer brieseletten (bracelets) om aend' hals met eenighe valsche pendanten ende eene arlooge (2 pond), twee gaende pendanten' (pendules) ter waarde van 5 pond, met een 'kerte' (ketting) en tenslotte nog iets beters: 'een diamant cruissse met twee ooringhe' (13 pond). Alles samen kwam de huisinboedel op 363 pond, hetzij ongeveer de helft van de 754 pond Vlaams aan winkelinhoud.

De totale 'baete' bedroeg 4084 pond Vlaams, maar tegenover stond 3483 pond aan schulden. Aan kontanten lag er 572 pond in huis. Dat geld zal goed van pas gekomen zijn om de schulden te helpen delgen. Uiteindelijk bleef er slechts 601 pond (min de begrafeniskosten) over. De helft kwam toe aan de weduwe, de andere aan de vier weesjes. Elk kind moest het stellen met een schamele 73 pond: schamel in vergelijking met de omvang van vaders zaak. De afwikkeling van de erfenis met de delging van de schulden nam vijf jaar in beslag.

Was Frans Verschaffelt te hard van stapel gelopen? Had hij te veel voorraad ingedaan en daardoor te grote schulden gemaakt? Het land had net een oorlog achter de rug: de Spaanse Successie oorlog was geëindigd in 1709. In 1712 was in Utrecht een duurzaam vredespact gesloten. Het lot was erg wisselvallig in die tijd. Vooral op het platteland werden vele families het slachtoffer van opeisingen, niet zelden onder de griezelige vorm van brandschatting.

Sommige Gentenaars echter verdienden in die oorlogsjaren schatten met het herbergen en bevoorraden van de troepen, zoals we zullen zien bij de bespreking van de winkel die hierna volgt.

Bij oorlogsprofiteur(?) Pieter Moreau aan de hoek van Goudstraat (1720)

Pieter Moreau had het blijkbaar beter aan boord gelegd. Bij de dood in 1720 van zijn vrouw Livyne de Waele bleek hij samen met zijn vier kinderen eigenaar van een volkomen nieuw huis (13) aan de hoek van de Goudstraat met de Sint-Katelijnestraat (afb. 3 en 4). Dat had hij in 1707 laten optrekken ter vervanging van twee kleine oude woninkjes (14). Het was lang niet zijn enige huizenbezit. Hij bleek ook eigenaar van meerdere huizen (eigenlijk huisjes) in de buurt: het naast gelegen huisje in de Sint-Katelijnestraat, een huis in de Gelukstraat, twee aan de Krommewal en twee huizen onderverdeeld in vier woninkjes aan de Oudevest. Die brachten samen jaarlijks de aardige som van 56 pond aan huurgelden op, gelijk aan zowat twee jaarlonen van de best betaalde textielarbeiders in die tijd (15). Al die huizen waren aangekocht in een periode van amper drie jaar (1709-1712), kort nadat Pieter zijn vermoedelijk niet goedkope nieuwbouw gerealiseerd had.

Helemaal zeker weten we het niet, maar alles wijst er op dat Moreau in die tijd heel goeie zaken gedaan had. Het was oorlogstijd, de Spaanse Successieoorlog woedde, maar dat betekende zeker niet dat het voor iedereen slecht ging. Enkele Gentenaars verdienden goed met het bezorgen van faciliteiten en leveringen aan overwinterende troepen. Heel de stad, schreef Victor Fris in zijn (politieke) *Histoire de Gand* werd één groot legerkamp toen de Anglo-Bataafse coalitie in het eerste decennium van de 18de eeuw de druk tegen het Frankrijk van Louis XIV opvoerde (16). Vlakbij, op de Minnemeers, aan het einde van de Goudstraat, waren enkele jaren voordien militaire 'barakken' ingericht waarin of waarrond honderden soldaten logeerden. Eigenaar, koopman en bouwpromotor avant la lettre Anthone Soetaert werd er vorstelijk voor vergoed (17). Meer dan waarschijnlijk was Moreau betrokken bij de voedselbevoorrading. Best mogelijk dat hij het meeste geld samenraapte als tussenpersoon, goed op de hoogte van mogelijkheden en moeilijkheden bij de bevoorrading van voedingswaren. De aankopen gebeurden door de vreemde militaire intendanten bij plaatselijke handelaars, maar de kosten moesten vergoed worden uit de stadskas. Zo wilde nu eenmaal het gebruik (en het recht van de sterkste). Pieter profiteerde er goed van, nemen we aan. Was dat oorlogswoeker? In elk geval, toen de oorlog in 1709 beslecht werd door de finale overwinning van Marlborough, bleek hij in staat grote aanwinsten in vastgoed te realiseren.

Wat Moreau aan de troepen kon slijten weten we niet. Misschien geeft zijn voorraad in 1720 daarvan enig idee. De winkelinhoud lijkt nog het best te beantwoorden aan wat we ons bij een kruidenier voorstellen. Hieronder de winkelwaren in dalende volgorde van geschatte waarde in ponden Vlaams (afgerond): suikers (ca. 47 pond), olie (42, wellicht vooral raapzaadolie), boter (11), kaarsen (11), blauwsel (9), rijst (7), rozijnen (5), muskaatnoot (3), saf-

fraan (2), kruidnagels (2), kaneel (2), pruimen (2), 'ameldonck' (zetmeel: 2), krenten (2). Dit voor wat betreft de items waarvan voor twee pond of meer in de winkel lag.

36

Afb. 4. Goudstraat 12 (foto 2010 van gerestaureerde toestand te vergelijken met afb. 1). Met twee deuren naast de forse hoekkolom met een typisch winkelvenster (drieliichtvenster) in de Goudstraat en een identiek in de Sint-Katelijnestraat. Verderop in deze laatste straat een derde deur die toegang geeft tot het eigenlijke huis (actueel de enige functionele deur). De deur-vensterconfiguratie op de tekening ingediend door Moreau is niet helemaal gelijk aan de toen werkelijk gerealiseerde. Bemerkt in het bijzonder de drie keldergaten, waarvan een met toegangsdeurtje tot keldertrap. Oorspronkelijk liep die trap door op het voetpad en werd er afgesloten met een valluik. Samen met nog een vierde opening, toegang gevend tot een binnentrap, zorgden die gaten voor een uitstekende kelderverluchting voor de snuifkarotten en de kruidenierswaren.

Het lijstje moet verder aangevuld worden met de minder belangrijke producten. De opsomming daarvan geeft een idee van het gevarieerde gamma in de winkel. Er lag aluin, anijs, azijn, foelie, hertshoorn, kaas, 'calissehaut' (zoethout), koriander, lijn, 'lam swart' (lampzwart?), mosterdzaad, 'orego (oregano)', 'sinneblaederen' en 'senesaet' (zenegroen) (18), siroop, vijgen, zout, kalk, bakmeel, gerst (gepelde) en bier. Om de zaken in te pakken was er een voorraadje voorhanden van 'grauw' en 'wit pampier', naast 'bint gaeren' en (dure) 'boter papiere(n)'.

Samen vertegenwoordigde dat 174 pond aan 'winckel waeren'. Daarnaast

was de handelszaak voorzien van het nodige materiaal: een 'toogh', diverse 'seefden', een pepermolen, 'bouteillen', diverse 'tonnekens (voor) aluyn', een koperen en een ijzeren mortier (vijzel), 'schaelen ende effenaers' (weegtoestellen), koperen gewichten en tinnen 'maeten' naast een 'cuype' en 'diversche vaeten, pypen (langwerpige vaatjes), tonnen e.a.'

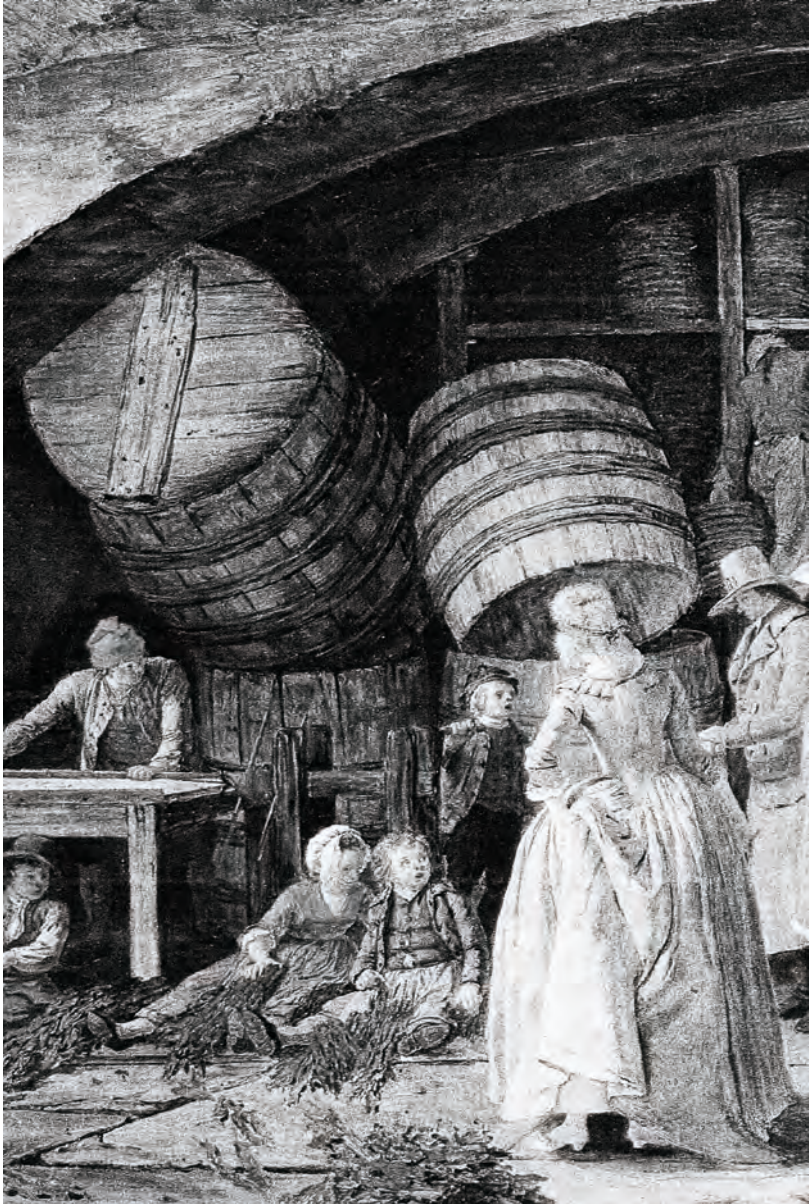
Zoals gebruikelijk in die tijd waren er heel wat geleverde waren nog niet betaald bij het opmaken van de staat. Niet minder dan 143 items 'ghesproten over de vercoop ende leverynghe van crudeniers winckelwaeren' worden opgelijst. Ze vertegenwoordigden allen kleine sommetjes (meestal minder dan één pond) die samen toch goed waren voor ruim 47 pond, plus nog eens 42 pond aan leveringen van 'difficil recouvre' bij wanbetalers of in moeilijkheden gekomen afnemers. Niettegenstaande dat beschikte de familie over een vrij aanzienlijke hoeveelheid 'ghereede penningen' (ruim 238 pond). We mogen aannemen dat ze comfortabel leefden in hun nieuwe huis waarin de inboedel op 254 pond geschat werd. Nochtans was er niet zoveel pure luxe in huis. Het duurste juweel, een 'bagghe' (ring) werd op 5 pond geschat, een 'diamant rynck' op 4 pond, een andere op slechts 1 pond. Een 'diamant cruysken' was 4 pond waard en een tweede 2 pond, een kan met zilveren deksel anderhalve pond. Relatief duurder waren de luxe weefsels: een 'hent spellewerck' (een 'eind' kant) werd samen met wat ander kant 3 pond waard geacht. Een zijden 'faillie' (voile, hoofddoek) en een zijden voorschoot werden samen op ruim 3 pond geschat. Typisch voor de leefcultuur van die tijd waren de grote hoeveelheden lijnwaad in huis (ca. 240 ellen, zowat 170m) en de talrijke - niet minder dan 19 - 'schilderyen', meest van geringe waarde, samen op nog geen 10 pond geschat. Dergelijke goedkope kunstwerkjes waren in die tijd in zowat alle Gentse interieurs, zelfs in de minder rijke, te vinden (19). Waren dat niet eerder prenten en gravures of schilderijtjes op papier dan werken van olie op doek?

Kruidenier Verstraete gespecialiseerd in tabakkarotten (1768)

In 1768, bijna een halve eeuw na Pieter Moreau, stierf Joannes Verstraete in hetzelfde huis aan de hoek van de Goudstraat dat nog steeds een kruideniershandel herbergde en eigendom was van procureur Joseph Moreeuw (of Moreau), nakomeling van Pieter. Wel was er een opvallende nieuwigheid opgedoken in de handelswaar, tabak met name, en dat was veruit de hoofdmoot van de handel (20). Niet enkel handel: de tabak werd er ook verwerkt, zoals we hieronder zullen zien. Verstraete was toen minstens al 15 jaar actief in de tabakssector (21).

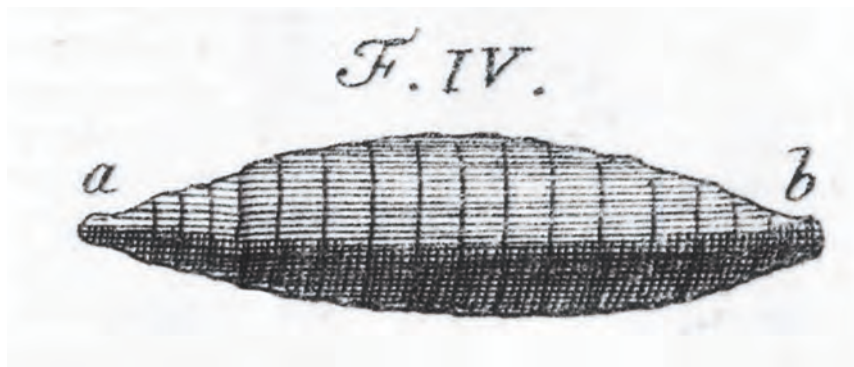
Om de waarde van dat goedje te prijzen moest men beroep doen op een specialist. In de aanhef van de beschrijving van het familiebezit (de staat van goed) lezen we dat een zekere Pieter de Coninck de schatters (gezworen prijzers) bijstond 'voor soo vele 's overledene fabrique van toeback ende cruydeniers neeringhe regardeert'. 'Fabrique' betekent hier eerder fabricaat dan werkhuis. De prijzers trokken van kamer naar kamer en ze troffen (bijna van zelfsprekend) in de voorkamer, in de achterkamer en ook in de keuken, een

bed aan, een 'tombeau' (tombevormig bed) of een 'ledicant', telkens met 'b(eh)angsel' met bijhorend beddengoed. Even vanzelfsprekend was er geen sprake van een aparte slaapkamer, wel was er een 'meyskens kamer' (kamer voor de dienstmeid) met een tombeau voorzien van een strozak. De indeling van de woonruimten vertoonde een gedifferentieerd beeld. Zo was er naast de keuken een 'schottelhuys'.

Afb. 5. Kinderen strippen tabaksbladeren (Léonard Defrance: 'Bezoek aan de tabaksmanufaktur - Museum voor Schone Kunsten, Luik, detail). Vermoedelijk laatste kwart 18de eeuw. Defrance leefde van 1735 tot 1805.

We beginnen onze beschrijving in de belangrijkste ruimte, de kelder en we zitten er meteen volop in de tabak. Er is vooral sprake van tabakkarotten (zie kaderstuk). In het Gents Woordenboek van Lievevrouw-Coopman vinden we tekst en uitleg: 'een karot is een spilvormige rol gesponnen tabak waarvan snuif wordt gemaakt' of 'een rol pruimtabak'. Om te beginnen lagen er bij Verstraete drie grote partijen van resp. 3550, 3250 en 6900 pond tabakkarotten. Omgerekend uit Gentse gewichtponden (0,433 kg) maakt dat 5932 kg. De waarde werd uniform op 24 pond Vlaams per 100 pond gewicht geschat. Een tabakpartij 'vincentsche blaeren' was iets goedkoper (22). Daarvan lag er 2000 pond in huis. Daarnaast trof de schatter 1500 pond 'toeback stelen' aan. Die waren heel wat minder waard: 2 pond Vlaams per 100 pond gewicht. Een gedeelte was verwerkt in drie tonnen 'steel snuyf'. Er lag dus een massale hoeveelheid (ongeveer 7500 kg!) half verwerkte tabak opgestapeld bij de familie Verstraete. Alle tabak wordt opgesomd onder 'kelder'. Die mat toen en meet nog steeds ongeveer 35 m³. Kon die een dergelijke hoeveelheid bevatten? Het kan niet uitgesloten worden dat het gelijkvloers of zelfs ruimten in andere huizen die Verstraete bezat in de buurt gebruikt werden als werk- en/of stapelruimte. De jarenlange rijpingstijd, tot drie à vier jaar nodig om de snuifkarotten 'op smaak' te brengen, verklaart wellicht de zeer grote voorraden. De techniek wordt kort samengevat in het kaderstuk.

Afb. 6. Snuifkarot (uit: Adriaen, M. J en L, 2010, *Tabaksnijverheid in de Westhoek*, p. 34).

daarnaast was er nog ruimte voor gewone kruidenierswaren die - zo vrezen we - wel een stevig geurtje zullen opgepikt hebben van de overvloedige voorraad 'toeback' in huis. Ook hier treffen we een nieuwigheid aan: twee balen met 'caffé boonen' en zowaar een 'caffé meulen'. Die koffie stak met 20 pond Vlaams ver boven de andere eetbare waren uit qua prijs. Daarbij was er nog een 'busse met gebranden caffé' en 'twee bussen met groenen thé'. Het verdere assortiment omvatte producten met voedingswaarde zoals parelgerst (gepelde of 'gepolijste' gerst), 'rijs', meel- en broodsuiker, 'bonket (banket?) suycker', 'korenten', drie 'kassen met suycker' (vrij duur: 8 pond), 'ameldonck' (amidon, zetmeel), drie kuipen met 'clutsen' boter, 'siroppe', voor vrij grote bedragen plantaardige olie: 21 pond Vlaams raep olie met daarnaast

nog 'dicke raep olie' en 18 pond lijnolie (uit vlaszaad) en tenslotte ook een importproduct: olijfolie ('olie van lijve').

Andere producten die we kunnen beschouwen als smaakstoffen, omvatten zijn, een 'bouteilde met sene blaeren' (zenegroen), foelie, een 'saut back met saut', een tonneke met 'naghel bollen'(?), een 'cluts naegelen' (kruidnagel?), een doos met peper en een andere met 'anijs saet', een 'laey' (lade) met 'kaneele' en een 'lokarisken' (kastje) met peper. Dit werd aangevuld met het onvermijdelijke 'calessie broodt en calesie haudt' (zoethout) en een 'cluts notten (noten) met de doose'. De inhoud van een 'tonneken met wijnsteen' was misschien bestemd voor het bakken. Niet evident is de bestemming in de voedingssector van een 'tonneken met hertshoorn' en van een 'tonneken' en 'laetjens' met blausel' (voor de textielververij?), terwijl de toepassing van 'zeepe' voor de hand ligt. Dat product was overigens behoorlijk duur: 2 pond voor een 'tonneken'. De daarbij vermelde 'zeepschaele' werd wellicht gebruikt om klonters of stukken zeep af te meten en te snijden. Vermelden we tenslotte nog 'drij clutsen keirssen'.

Afb. 7. In de vorige eeuw was de term 'karotsnuif' nog in gebruik (verzameling Huis van Alijn).

Dit brengt ons bij het instrumentarium van kruidenier - tabakshandelaar Verstraete. Voor de bewerking van tabak stond het nodige in de kelder ter beschikking: een 'snuif meulen' met toebehoren ter waarde van 5 pond Vlaams en een 'balance' geschat op 2 pond. Belangrijke benodigdheden voor de aanmaak van de karotten waren koorden (1125 stuks) en doeken, samen goed voor de aanzienlijke som van 26 pond. Naast de al vermelde koffiemolen beschikte de zaak nog over een snuifmolen en een mosterdmolen en mortieren (vijzels). Een pepermolen was verbannen naar 't opperste' (de zolder). Uiter-

aard was er een 'effenaere' voorhanden, 'botterschaelen' en gewichten. Veel duurder was een voorraad papier (wellicht boterpapier: geschat op 3 pond Vlaams tegenover 16 schelling of 4/5 pond voor een 'effenaere'). Er was ook 'post papier' (inpakpapier?) en garen beschikbaar, tinnen maatbekers, trechters en koperen schalen.

Al dat werk en de handel stelde de (kleine) familie in staat behoorlijk comfortabel te leven, al was er weinig luxe in huis. Enkele nieuwigheden zijn de moeite waard om afzonderlijk te vermelden, in het bijzonder een 'caffé kanne' met twee handvaten en 18 tassen en schaelen'. In de 'schauwe' stond een 'caffé trommel en toebehoorten' opgesteld. Daarbij wordt ook een 'coperen bluspot' vermeld. Koffie en thee waren halverwege de 18de eeuw algemeen verspreid, zelfs op het platteland (23). Ze vervingen in belangrijke mate bier en melk of karnemelk (vooral op de buiten). Net als bier hadden ze het belangrijke voordeel dat het water bij de bereiding gekookt werd, waardoor het meestal bacterieel (fecaal) verontreinigde water in de overwegend laag gelegen stadsdelen onschadelijk werd.

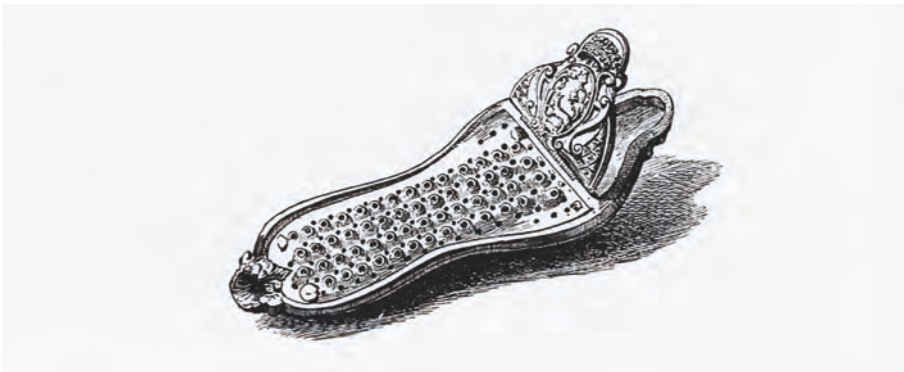
Enige opsmuk mocht ook ten huize Verstraete. De schouwmantel was versierd met twee 'printen', een 'schauwcleet', 'camer gherief' (?) en 'porselij'. Het geheel werd vervolledigd met een 'hespe' en een 'vogel muyte', met daarnaast ook allerhande glazen voor bier en wijn, 'cleen thin' en het 'daeghelijckx porselij' (eigenlijk gleiswerk). En nog iets nieuw: een 'cleer kasse' naast een 'lijnwaet kasken', 16 'biesen' stoelen en twee tafels, duidend op een differentiatie in het meubilair, zoals ook in het gebruik van de verschillende ruimten (24). Het duurste meubel (afgezien van het ledikant uiteraard) stond in de keuken opgesteld: een 'glaese kasse' (8 pond). Vergelijk dat met de 3 pond die een 'sack orlogie' waard was. Enkel de kleren van de overledene werden opgesomd en in waarde geschat: niet minder dan 31 manshemden, 2 tabbaarden, 3 broeken, 2 ensembles van vest, broek en 'lijfrock', een 'juste à corps' met vest en broek, enkele afzonderlijke kledingstukken en een 'moffel', naast een 'kapotte' (kap of kapmantel). Bedenk daarbij dat al dat fraais zonder enige twijfel doordrongen was met tabaksgeur. Allicht niet erg voor een iemand die met dat goedje zijn brood (ruim) verdiende.

Verder vermelden we vijftig flessen wijn in de kelder, net een pond minder waard dan vier vaten en een 'cluts' bier. Wijn werd samen met zout en eventueel nog andere producten gebruikt om tabak te 'sausen' (zie kaderstukje). Zilveren lepels en 'forchetten' werden zoals gebruikelijk per gewicht geprijsd. Ze waren wellicht vooral bedoeld als belegging. Dat zilverwerk kwam op iets meer dan 10 pond. En ook hier mocht iets nieuws niet ontbreken en dat was, zoals het hoort bij een tabakshandelaar, een zilveren snuifdoos. Ook bij de prijsbepaling van dit vermoedelijk kunstig vervaardigd voorwerp werd niet gekeken op artistieke waarde, maar op gewicht, al werd dat iets hoger geprijsd dan bij het eetgerei. Dat gewicht was overigens niet mis: '3 oncen - 11 inghelsche', hetzij ongeveer een kwart kg (25). Zonderling is wel dat het zilverwerk bewaard (verborgen?) werd in de kelder.

Alles samen werden meubels en winkelwaar op 952 pond geschat. Er zat een aanzienlijke som aan kontanten in huis: 448 pond. Naast de 2162 pond nog te innen voor geleverde goederen, vertegenwoordigt dat een redelijk fortuintje. Er waren zo goed als geen schulden en de Verstraetes waren wel geen eigenaar van hun woonhuis, maar ze bezaten drie huizen in de buurt met daarbij nog op de boerenbuiten, in Wingene, verschillende 'partijen' meers en akkerland en een hofstede. De enige dochter kon rekenen op 869 pond, samen met haar deel in enkele nog te innen betalingen die gemeen gelaten waren.

Afb. 8. De karot was 'het' kenmerk en symbool van de tabakshandelaar: tabakskarot als uithangteken (afb. uit de verzameling Adriaen).

Afb. 9. Snuifrasp (uit: Blondel, S., 1891, Le Tabac. Le livre des fumeurs et des priseurs, Parijs).

Afb. 10. Voor wie er mocht aan twijfelen geven we hier de essentie van het onderschrift in vertaling. Tabak is goddelijk. Niets kan dat evenaren. Voor de geneeskunde is de tabak een nieuw geneesmiddel: zuivert, vergenoegt en versterkt de hersenen, verlost ze snel van alle zwarte humeuren. Wie zonder tabak door het leven gaat is dat leven niet waard (kopergravure, halverwege de 18de eeuw, gereproduceerd in Schranka, E.M., 1914, *Tabakanekdoten. Ein historisches Braunbuch*, Keulen 1914).

TABAK, KAROTTEN EN SNUIF

De in de hoofdstuktekst vermelde gegevens laten ons toe enkele conclusies te trekken over het tabaksbedrijf van Joannes Verstraete. Er werd aan de Goudstraat geen rook (kerf) tabak als eindproduct geproduceerd. Dat kon ook moeilijk. Om opgerolde tabak te versnijden was er een tabaksmolen (meestal een rosmolen) nodig, maar daarvoor was er geen ruimte in het betrekkelijk kleine huis (ca. 65 m² bruikbare grondoppervlakte). We mogen aannemen dat de activiteit vooral bestond in het aanmaken en verhandelen van snuifkarotten. Halverwege de 18de eeuw, in de periode waaruit de hier beschreven gegevens stammen, werd er vooral tabak gesnoven, veel meer dan gerookt. Zowel mannen als vrouwen gebruikten dit genotmiddel.

Om een (min of meer) goede kwaliteit aan snuiftabak te bekomen, moet de tabak een reeks bewerkingen ondergaan (26). De gedroogde tabaksbladeren worden gestript: ontdaan van hun stelen en grote nerven (ribben). Dat was meestal kinderarbeid (afb. 5). Met hun fijne vingertjes konden kinderen dat beter dan grote mensen, schrijft Paul Van Heesvelde, die een Gents verzoekschrift uit 1749 citeert waarin gesteld wordt dat 'de arme kinders die maer 5 jaer haut (oud) en sijn daer in connen wercken ende, sulcx wel aenemende, daeghelijckx connen winnen tot drij, vier ende ses stuyvers (6 tot 12 groten Vlaams, 240 groten maakt 1 pond) volghens hun habilitteyt, jae soo wel meyskens als jonghens' (27). Of dat bij Verstraete zelf gebeurde weten we niet. De bladstrips worden bevochtigd, 'gesaust' met zout en geur- en smaakstoffen, daarna zeer stevig opgerold in spoel- of wortelvormige pakketten, in doeken gewikkeld en verbonden (28). Dat dit bij onze handelaar zelf gebeurde, bewijzen de (dure) doeken en meer dan 1000 koorden vermeld in de huisinboedel. De grote of kleine, ca. 30 of 15 cm lange pakketten kunnen lijken op wortels, in de Vlaamse dialecten, ook in het Gents karot genoemd, wat meteen het woord verklaart (29). Dat 'in karotten trekken' gebeurt om de tabak een zekere gisting te laten ondergaan, te 'laten zweten', om smaak, geur en vooral de prikkelende werking op het gewenste niveau te brengen. Persing, temperatuur en vochtigheid moeten goed geregeld en in de hand gehouden worden. In de eindfase gaan de doeken er af en worden de karotten stevig met koorden omwonden en samen in kasten nog eens 'te zweten gelegd'. Het hele proces kan tot meer dan drie jaar duren (30). Tal van varianten van de snuifbereiding werden later ontwikkeld, gaande van met doeken omwikkeld laten rijpen in kisten tot stampen of malen in wind- of rosmolens. De karotten waren dus bestemd om tot snuif geraspt of vermalen te worden (afb. 6, 7 en 8). Hoewel dat bij Verstraete in 1768 allicht ook gebeurde - getuige de 'snuyf meulen' - was dat vermoedelijk bijzaak. Er is enkel sprake van een voorraadje 'steel snuyf'. In doosjes of pakjes voorverpakte snuif bestond nog maar amper. Klanten kochten een of meer karotten en ze vermaalden die zelf thuis met een eigen rasp (Frans râpe, afb.9) naargelang hun behoefte. Desgewenst lieten ze dat werkje over aan de winkelier die met zijn handraspmolentje meer mogelijkheden had om verschillende kwaliteiten, van grof tot fijn, te produceren.

Het goedje droegen de gebruikers bij zich in een niet zelden kunstig bewerkte snuifdoos, een statussymbool in die tijd. Waar hij of zij ook wou (maar niet in de kerk en zeker tijdens de preek) kon dan met een snuifje tabakpoeder luidruchtig of ingehouden niezen opgewekt worden. Zijn of haar min of meer fraaie neus (afb. 10) en de ermee in verbinding staande sinusholten konden daardoor 'verlucht' of uitgespoeld worden. Vandaar dat snuif in teksten van geleerde medici wel eens neusklisteer (clisterium nasi) genoemd werd. We mogen niet vergeten dat ook dit gebruik een medische oorsprong had.

Tabaksnuif werd, net als darmlavementen en zweetkuren gebruikt om te 'ontgiften', om ziekteverwekkende stoffen uit het lichaam te verwijderen. In Oost -Vlaamse Zanten 1974 (31) lezen we 'In ons land werd het snuiven een

volksgeneugte en weldaad. De volksmening kent aan snuiftabak de eigenschap toe, de geest op te klaren, de hersenen te ontlasten en de opgedrongen vochten uit het hoofd te verdrijven. Uitdrukkingen bewijzen hoe de snuif onder het volk in aanzien stond. Wij lezen ‘het voedsel der neuzen’, ‘neusbasket’ en ‘edelst kruydt’. Tot het volkse jargon behoorde het gezegde dat snuif de ‘harsenen’ reinigt en de dokter van het bed daagt. Omstreeks 1620 was het tabak snuiven zeer in trek om bij ‘neuskater’ de met zinking beladen holten droog te krijgen (...). Men had er geen benul van dat men bij tabak snuiven meer toxines in brengt dan men er ooit kan uitjagen.

Slotbeschouwing

Het beeld dat uit deze (slechts) vier beschrijvingen naar voor komt, verschilt aanzienlijk van wat we ons bij een oude winkel in kruidenierswaren zouden durven voorstellen als we een verband leggen met de Franse termen *épicier* en *épicerie*. Typische specerijen bleken slechts een klein onderdeel uit te maken van het aanbod. Hierbij moet wel opgemerkt worden dat de term ‘specerijen’ en ‘kruiden’, net als ‘kruidenier’ en ‘apotheker’, oorspronkelijk een veel ruimere betekenis hadden. Ze betroffen naast de in de keuken gebruikte kruiden ook allerhande stoffen, dikwijls van exotische oorsprong, die we nu niet meer met die benamingen in verband brengen: suiker, alcohol, verfstoffen, zuidvruchten, siropen, wijn en confituren (32). De in dit artikel beschreven 18de-eeuwse winkelassortimenten lijken daar nog opvallend op. Het aanbod was verrassend groot en kan vergeleken worden met wat gebruikt werd in de zeer gevarieerde burgerkeuken zoals die beschreven staat in de recent in dit tijdschrift gepubliceerde Gentse ‘Kok-Almanach’ uit 1775 (33). Opvallende afwezige: chocolade.

In de 18de eeuw waren veel Gentse kruideniers ook lid van de nering van de kaarsenmakers – kaarsenverkopers, maar kaarsen bleken echter niet erg belangrijk in hun handel. Twee kruidenierszaken bleken gespecialiseerd in een bepaald product, de ene in boter en kaas, de andere in tabakskarotten. Ook die ‘specialisten’ bleven echter een meer algemeen gamma aanbieden. Enkele producten leken in de eerste plaats bestemd voor de textielnijverheid. Met uitzondering van genotmiddelen zoals tabak en koffie, beiden nieuwigheden van uitheemse origine, primeerden voedingswaren, waaronder heel wat ingevoerde producten zoals Ierse boter, olijfolie, vijgen, krenten en rijst, naast de klassieke specerijen. De indruk bestaat dat deze nieuwigheden vooral voorkwamen in de ene latere winkelinventaris uit 1768 in deze studie.

Het hier beschreven onderzoek is echter te kleinschalig om meer algemeen geldende conclusies toe te laten. Vergelijkingen met wat beschreven staat in de literatuur zouden kunnen helpen (34). Het zoeken naar en uitpluizen van dergelijke winkelinventarissen is echter zeer arbeidsintensief. Vandaar wellicht dat er heel weinig over dit onderwerp te vinden is.

Met dank aan Mark Adriaen, Gentbrugge
en Ellen Ryckx, Huis van Alijn, Gent

Noten

- 1 Devriese, L. (2006), Textiel in de Gentse Waterwijk 1688-1769. In *Tijdschrift voor Industriële Cultuur*, deel 94, p. 1 - 80.
- 2 Danneel, M. (1995), *Weduwen en wezen in het laatmiddeleeuwse Gent*, Leuven, pp. 438.
- 3 Charles, L., Everaert, G., Laleman, M.C., Lievois, D. (2001), *Erf, huis en mens. Huizenonderzoek in Gent*, Gent, p. 125-129.
- 4 'Staat van goed': in het Frans 'état des biens'. De Engelse term 'probate inventory' stemt slechts gedeeltelijk overeen: vastgoed is daarin niet opgenomen. In de Vlaamse staten van goed werden grondbezit (het enige vastgoed) en huizen (tot het roerend goed gerekend) gedetailleerd opgelijst, maar hun geldwaarde niet bepaald. Eventuele rentelasten en huuropbrengsten (enkel van huizen) werden wel vermeld.
- 5 Staat van goed in Stadsarchief Gent (SAG) reeks 332 nr. 379 bundel 7. Voortgaande op de afmetingen op het kadasterplan Gent sectie B nr. 262 (ca. 1830) mat het huis Vercauteren-Dhauwe ca. 60m². Het huis was toen pas recent gesplitst in twee woningen.
- 6 SAG, reeks 332 nr. 410 bundel 8. De weduwe van Frans Verschaffelt wordt vanaf 1712 vermeld als huurster in de Sleepstraat in SAG reeks 153/2, 'Oude boeken van het huisgeld O' nrs. 102 en 103, f. 35. Huiseigenaar was niemand minder dan de bouwspeculant Anthone Soetaert (zie hoofdtekst). De omschrijving van het sterfhuis in het 'Boek van de pramingen' 'bij de aerme claren' (klooster in de Goudstraat tussen de Ottogracht en de Minnemeers) werd veel gebruikt en is vaag. Wellicht was Frans Verschaffelt verwant aan van de aan de voet van de vroegere Minnemeersbrug geboren barokbeeldhouwer Pieter Antoon Verschaffelt (Gent 1710 - Mannheim 1793), zoon van Steven en schepper van o.a. de wereldberoemde aartsengel Michaël op de Engelenburcht in Rome. Het kruideniersechtpaar Verschaffelt – Paternot telde onder hun vier kinderen ook een Pieter, maar deze werd geboren in 1702. Over de beeldhouwer; Roelandts, O. (1939), *Beeldhouwer Pieter Antoon Verschaffelt 1710 - 1793*, Brussel, 1939; Van Werveke, A. (1927), *Pieter Antoon Verschaffelts werken te Gent*. In: *Bijdragen tot de geschiedenis en Oudheidkunde van Vlaanderen*, Gent, p. 155-156.
- 7 SAG reeks 172.
- 8 Lindemans, P. ((1952), *Geschiedenis van de landbouw in België*, Antwerpen. Deel 2, p. 342-393.
- 9 De waarde van de lersche potboter bij Verschaffelt werd op ca. 16 groot geschat. Maar dat was geen 'eetboter'. Een diender in het bouwvak verdiende toen ca. 24 groot per dag (Van Ryssel, D. (1967).
- 10 Er is sprake van '36 dubleyn ende 4 andere' geschat op 652 gulden, te vergelijken met de 1742 gulden aan 'lersche' boter. Indien ook dit boter was, moet de in de tekst aangegeven hoeveelheid met een ongeveer derde vermeerderd worden.
- 11 Guignet, G. (1999), *Vivre à Lille sous l'Ancien Régime*, Perrin, Lille, p. 252.
- 12 Naast 'crojael' rijst, ook onbekend of niet met zekerheid bekend: de betekenis van de termen 'cassalina' (cassia: cinnamon?), 'nagel haut', 'serruyse' en 'ban-sel'.
- 13 In de staat van goed (SAG, reeks 332 nr. 557 bundel 10) Morjue geschreven.
- 14 Pieter Moreau bouwde zijn nieuw huis op de straathoek waar al sinds de 14de eeuw een veel kleiner en een heel klein huisje stonden (Kad perceel Sectie B nr. 76. Zie: Devriese, L. (1999), *De Waterwijk in Gent. Een 14de-eeuws stadsdeel komt tot stand*. In: *Stadsarcheologie. Bodem en monument in Gent*, jg. 23 nr. 1, p. 24). Die huisjes had Moreau tien jaar eerder gekocht. Bij de restauratie van

- zijn intussen sterk verbouwde en weer vervallen huis in de periode 1989-1992 werden enkel van het kleinste huisje ondergrondse resten aangetroffen. Het andere was totaal verdwenen bij de aanleg door Moreau van een ruime nieuwe kelder voor stockage van de kruidenierswaren.
- 15 Zie 'Loon naar werken' in Devriese, L. (2006), p. 5.
  - 16 Fris, V. (1930) *Histoire de Gand*, tweede druk, p. 259. De overwinning van de 'Grote Alliantie' werd in 1712 bezegeld met de Vrede van Utrecht die voor onze gewesten de overgang van 'Spaans' naar 'Oostenrijks' betekende.
  - 17 In een vroeger verschenen studie werd aangetoond dat de koopman Anthone Soetaert precies in die jaren gouden zaken deed op de zeer dichtbij gelegen Minnemeers. Hij liet er tegen aanzienlijke betaling de troepen van Marlborough of (naargelang de wisselende oorlogskansen) ook van Louis XIV logeren in een vroegere kopergieterij waar hij in 1705 op het grote achterliggende terrein 'ghemetste baraecken' liet bouwen. Deze werden later woninkjes voor heel arme mensen in een groot pleinbeluik, voorloper van de vele Gentse arbeidersbeluikjes. Hieraan ontleende de site in de 18de eeuw haar naam de Braecke (Devriese, L., 2001, De Barakken aan de Gentse Minnemeers: van militair logement tot arbeidersbeluik. 1705 – 1803. In: *Tijdschrift voor Industriële Cultuur*, deel 75, p. 3-13).
  - 18 Eveneens volgens Lievevrouw - Coopman.
  - 19 Bourgeois, I. (1988), Decoratieve voorwerpen en binnenhuisversiering in de 18de eeuw te Gent. In: *Oostvlaamse Zanten*, jg. 63, nr. 2, p. 81-97 (tijdschriftnummer met een reeks studies over 18de-eeuwse leefcultuur, gemaakt aan de hand van boedelbeschrijvingen geput uit de dezelfde bron als de in dit kruideniersartikel gebruikte).
  - 20 SAG, reeks 332, nr. 715, bundel 31.
  - 21 Van Heesvelde, P. (1996), Pruimen, roken en snuiven. Tabak en tabaksverwerking te Gent in de tweede helft van de achttiende eeuw. In: *Jaarboek Oost-Oudburg*, jg. 33, p. 46. In die tijd waren er doorlopend 20 à 30 bekende 'tabakspatrooms' actief in de stad. Het werkelijke aantal lag vermoedelijk hoger.
  - 22 Duidt het woord 'vincentsche blaeren' op een van de beroemde Franse snuiftabakken uit die tijd 'de St. Vincent'? Of is het een vervorming van 'Virginia', de latere Amerikaanse staat van waaruit grote tabaksbladeren ingevoerd werden om aangewend te worden als omhulsel (Van Heesvelde, P., 1996, p. 36)? De broers Adriaen vonden 'Svicent tabak' als een variëteit rooktabak in een 18de-eeuwse Duitse tekst (Adriaen, M, J. en L., 2010, *Tabaksnijverheid in de Westhoek*, Brugge, p. 31-32).
  - 23 Voskuil, J.J. (1988), De verspreiding van koffie en thee in Nederland. In: *Volkskundig Bulletin*, jg. 15, p. 68-91.
  - 24 Tijdens de 18de-eeuw werd de differentiatie van woonruimten en meubilair, zoals we die nu nog kennen, stilaan algemeen, althans bij de beter gegoeden, zelfs op het platteland (Schelstraete, C., Kintaert, H., De Ruyck, D., 1986, *Het einde van de onveranderlijkheid. Arbeid, bezit en woonomstandigheden in het Land van Nevele in de 17de en 18de eeuw*, Nevele, pp. 282).
  - 25 Over Gentse snuifdozen: van de Weijer, P. (2016), Norbert Heylbrouck sr. herondekt. In: *Ghendtsche Tydinghen*, jg. 45, p. 16-26. Het gewicht werd berekend aan 1 ons, zijnde een twaalfde van een zilversmidspond (0,486kg) en 20 'inghelschen' in een ons, naar Lievevrouw - Coopman, L. (1946), Oude Gentse maten en gewichten. In: *Oost-Vlaamse Zanten*, jg. 21 nr. 1-2, p. 81.
  - 26 Adriaen, M, J. en L. (2010), *Tabaksnijverheid in de Westhoek*, Brugge. p. 34. Volgens Paul van Heesvelde die zich verdiepte in de Gentse tabaksfabricage in de Oostenrijkse en Franse tijd, kon een karot ook tabak bevatten bestemd om te

- versnijden als rooktabak (Van Heesvelde, P., 1996, p. 31-54).
- 27 Stadsarchief Gent, Diverse rekwesten, reeks 114/5 (1749). Geciteerd bij Van Heesvelde (1996), p. 47-48.
- 28 Over het fermenteren en het sausen, met o.a. een recept: Van Nieuwenhuyse, A. (1993), Mens en tabak. In: *Tijdschrift voor Industriële Cultuur*, deel 42, p. 2-16.
- 29 De welbekende afgeleide betekenis van 'karotten trekker' of 'karottier' als fopper, bedrieger, stoelt waarschijnlijk op het bij Lieverrouw-Coopman (Gents Woordenboek) vermelde gezegde 'iemand karotten voor tabak verkopen': bedriegen. Een karottier was oorspronkelijk een fabrikant van karotten. Nu kennen we het woord in de Vlaamse dialecten enkel als 'bedrieger, 'plantrekker'.
- 30 Adriaen, M, J. en L. (2010), vooral p. 83-84; Van Cauteren, Ph. (1885), *Over tabak, Gent*, p. 83-87.
- 31 Homblé, A.G. (1974), Snuif. 'Clisterium nasi ofte edelst cruyt'. In: *Oost-Vlaamse Zanten*, jg. 49 nr. 4, p. 145-155.
- 32 Over de geschiedenis van het woordgebruik zie Jansen – Sieben, R. (1992), Van drogen, kruiden en specerijen. In: N.N. (verschillende auteurs), *Specerijkelijk*, (1992), Brussel, p. 33-41. In dat werk ruime en mooi geïllustreerde achtergrondinformatie over specerijen in de wereld en speciaal in onze streken (echter zonder gegevens over winkelvoorraden).
- 33 Lievois, D. (2014), Becommentarieerde heruitgave van een Gents kookboek uit 1775. In: *Van Mensen en Dingen*, jg. 12 nr. 2, p. 1-79.
- 34 Zoals bij Stobart, J. (2012), *Sugar and spices: groces and groceries in provincial England, 1650 -1830*, Oxford, pp. 320.

'EN VRAC'

HERINNERINGEN AAN DROGISTERIJ DE GOUDEN DUIF - VAN DE WERVE, VRIJDAGMARKT

Frank Odberg

In de drogisterijen van vroeger verkocht men, net als nu, allerlei scheikundige producten. Tot in de jaren 50 was het gebruikelijk 'en vrac' te kopen. Men kwam met een lege recipiënt die dan gevuld werd. Wat hieronder volgt zijn jeugdherinneringen uit de jaren 1950.

Nu en dan stuurde mijn vader mij naar De Gouden Duif (afb. 1) op de Vrijdagmarkt met een lege fles om die met het een of het ander product te laten vullen. Probleem was dat de bediende nogal "nen akkeleere" was. Hij droeg meestal een grijze kiel en een klakke. Zich over de toog buigend vroeg hij dan "Zeu-zeunomme, ve-ve-veurwa-wa-deist?". " 't Eis veur nen lieter terpentijn, meniere oastemblieft." In plaats van dat onmiddellijk te gaan halen, had hij de gewoonte de vraag nog eens te herhalen: " Ah, 't eis v-v-v-eur nen lie-lieter te-te-te-terpentijn?". " Joat, meniere ". " K-k-k'goat se-se-sebiet g-g-goan hoale!". Na een hele tijd kwam ie weer te voorschijn met de gevulde fles: " Moe-moeder nog wa-wa zijn?". Dat was het moment om snel te beslissen dat het wel alles was. Anders bleef er geen tijd meer om nog andere boodschappen te doen diezelfde namiddag...

49

Afb. 1 De Gouden Duif (foto 2016)

‘En vrac’ en flessen hervullen. Het lijkt economisch en milieuvriendelijk. Maar het is niet zonder gevaar, vooral wanneer men vergeet het etiket van het originele product van de herbruikfles af te krabben! Op een dag, vermoedelijk op het einde van de jaren 1940, kwam een werkmans die klusjes opknapte bij ons naar boven om betaald te worden. Mijn vader vond een fles jenever om hem op “nen kloarke” te trakteren. De man verliet ons om, eerst met de tram en dan met ‘den vicinal’ huiswaarts te keren in Lovendegem. Hij was al een tijdje weg toen mijn grootmoeder de fles zag staan en gealarmeerd aan mijn vader vroeg of hij dát toch niet geschonken had. Zij had namelijk die jeneverfles gevuld met Teepol, een van de eerste detergents. Vader sprong in zijn wagen en slaagde erin de man van de tram te halen, ergens aan de Bierstal, om hem door een geneesheer te laten onderzoeken. “Awel, ‘k vond dat het nogal straffe kost was!”, was zijn verbaasde antwoord. Blijkbaar heeft het voor hem geen onaangename gevolgen gehad, maar voor mijn vader liep het minder vlot toen hij bij moeder thuis kwam.

Afbeelding 2 toont de zijgevel in de Baudelostraat van nog een andere drogisterij op de Vrijdagmarkt. In de vorige eeuw was dat marktplein en de directe omgeving een voorkeurlocatie van dergelijk zaken, ook van verven, koorden, manden, zaden, bloem, huishoudartikelen.

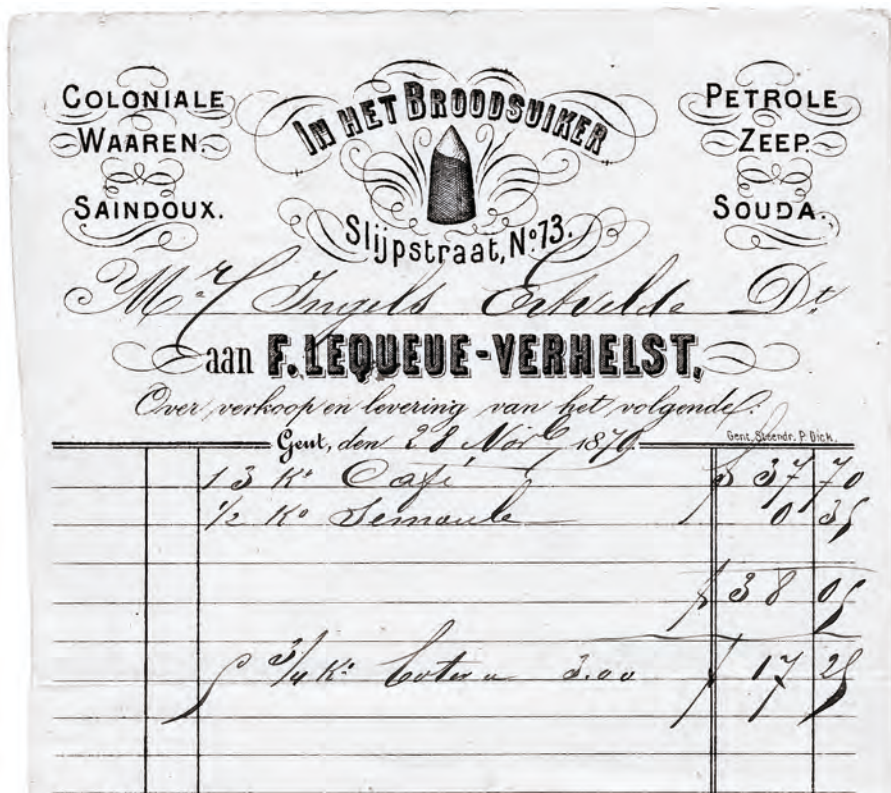

Afb. 2 Baudelostraat (foto 2016)

WINKELS IN KOLONIALE WAREN

Rond de twee wereldoorlogen, vanaf de jaren twintig tot omstreeks 1950 adverteerden heel wat kruideniers hun koopwaar als ‘koloniale waren’. We vinden ze in de ‘Wegwijzers van Gent’, een handels- en beroepengids die vanaf 1770 tot 1939 jaarlijks verscheen en daarna nog enkele keren sporadisch. In het Interbellum vinden we lijsten onder de titel ‘Koloniale waren - denrées coloniales’ met de bijvoeging ‘Zie ook Kruideniers’. Blijkbaar gebruikte men de twee aanduidingen voor dezelfde winkels.

Veel vroeger al brachten sommige winkels en handelszaken ‘koloniale waren’ naast andere producten aan de man. Vermoedelijk waren dit toen wel producten van overzee, zoals koffie, cacao, specerijen en vanaf ca 1500 tot 1800 ook suiker: rietsuiker. De hierbij gereproduceerde factuur uit 1879 van ‘In het Broodsuiker’ uit de Sloopstraat toont in het briefhoofd: ‘coloniale waaren, saindoux (reuzel), petrole, zeep, souda’, maar de factuur vermeldt koffie, ‘semoule’ (griesmeel) en boter. Tussen haakjes: het winkelembleem, een kegelvormig ‘suikerbrood’, verraaft de herkomst van de term ‘broodsuiker’. Tot in de jaren 1800 produceerden de suikerfabrieken dergelijke grote suikerkegels, ‘suikerbroden’ genoemd.

Afb. 1. ‘In het Broodsuiker’ factuur dd 1879

Een collectie facturen met mooie briefhoofden wordt bewaard in het documentatiecentrum DSMG, Groot-Begijnhof 46, Sint-Amandsberg, afd. Vliegende Bladen, Handel & Nijverheid. Het is een schenking van Maurice Buyle, die in de Scheldestraat (nu Waterkluiskaai) een zaak dreef die zich uitdrukkelijk afficheerde als 'handel in koloniale waren'. Vermoedelijk werden die 'waren' niet enkel thuis verkocht, maar werd er ook geleverd aan kleinere kruideniers die enkel winkel hielden. Dat kunnen we afleiden uit de hoeveelheden vermeld op de facturen en ook uit het feit dat de zaak ingewikkelde toestanden aankon, zoals import met douanedocumenten. Maar ook een dergelijke 'groothandel' kon kleinschalig zijn. In die tijd vervoerde men nog veel met de stootkar of met paard en kar.

Hierbij een kleine selectie briefhoofden van leveranciers van 'koloniale waren' waaruit, zonder cijfers te moeten geven, zonneklaar blijkt dat slechts een klein percentage van de waren uitheems of 'koloniaal' was (red.).

52

SUIKERIJFABRIEK - OLIESLAGERIJ

TELEFOON DEINZE, 44 NEVELE-BIJ-GENT, DEN *9 Juni* 1928

POSTCHECKREKENING N° 6548

Debet *Mijnheer Bayle H. Anvaatsberg - Gent*
aan L. BUYSSE-LOVELING

Voor verkoop en levering der volgende koopwaren, betaalbaar te Nevele.

Verzonden door _____

COP. 853
N°7 1728

SUIKERWERKEN
FABRIQUE DE

FABRIEK VAN
CONFISERIE

Louis Roodthoof

H. R. ANTWERPEN No 6151 R. C. ANVERS TELEPHONES : 39.36.55 - 39.41.40
 EXPORT BANQUE DE COMMERCE
 CABLE ADDRESS MORATINE POST-CHECKREK. N° 172842
 ANTWERPEN COMTE CHEQUE

CAMELS TOFFEES DRAGEES

LANGE LEEFSTRAAT, 374-376-376bis, LONGUE RUE **MOORUNT**

ANTWERPEN ANVERS
12 Juni 1937

S.M. Vooruit, Nieuwe Vaart, 286, 17 VI 1937 **Df**

Voor levering der volgende koopwaar, betaalbaar te Antwerpen kontant **GENT**.

Pour livraison des marchandises suivantes, payables à Anvers au comptant :

53

TELEGRAMMEN: BISCUITS PAREIN ANTWERPEN. TELEFOON 209.47
POST-CHECKS: 1938

Biscuits PAREIN

NAAMLOOZE MAATSCHAPPIJ

ANTWERPEN, 27 1 1926
BRUSSELSCHIE STRAAT, 43.

GROOTE PRIJS IN DE TENTONSTELLINGEN VAN BRUSSEL 1910 EN CHARLEROI 1911. BUITEN PRIJSHAMP GENT 1913

DENRÉES COLONIALES

Gand, le 11 juillet 1902

Peeters-Notobaert
 Successeur de J. GRÉGOIRE
 Rue de Bruges, 16-18
 GAND (Belgique)

Monsieur M. Lemaere,

Le comité des fils de Cinquantenaire

54

FABRIQUE DE PAIN D'ÉPICES
 ..... FIRME REMI VERMEIRE .....

ADOLPHE VERMEIRE, Successeur

AVENUE RYHOVE, 4, GAND (BELGIQUE)
 BUREAU ET ATELIER: RUE DU SEIGLE
 TEGENWOORDIG
 Verspeyenstraat, 17, GENT

ACTUELLEMENT
 Rue Verspeyen, 17. GAND

Gand, le 27 Juni 1902

COMPTES CHÈQUES POSTAUX N° 17763
 TÉLÉPHONE 1633

ANNEXE
 N° 188

BROSSERIE UNIVERSELLE

FABRIQUE DE BROSSES
 ET PINCEAUX

IMPORTATION EXPORTATION

BOIS DE BROSSES
 MANCHES

A. Sintobin De Busschere

RUE DE ROULERS, 142-146

ÉPONGES
 PEaux DE CHAMOIS
 ET
 TORCHONS

TÉLÉPHONE 41
 Compte Cheque 8870

seghem

DE 'WIJNCKEL' VAN APOTHEKER STIJL IN 1698

Luc Devriese

Samenvatting

De waarde van niet minder dan 461 verschillende producten of productvarianten aanwezig in de apotheek Stijl in het Gentse centrum wordt kort samengevat en besproken. Bij de appreciatie van de inboedel viel in het bijzonder de relatief geringe waarde van de eigenlijke artsenijproducten op. Alles samen genomen waren ze minder waard dan het meubilair en het bereidings- en bewaarmateriaal in de apotheek. De verdere beschrijving geeft ons een indruk van de leefwereld van het apothekersgezin dat ontwikkeld was en smaak had. Er was een kleine schilderijenverzameling in huis en boeken werden bewaard in een 'locaris'. Hun waarde kon niet geschat worden door de gebruikelijke brocanteurs (oude klerenkopers). Men deed daarvoor beroep op vaklui: Jan van Cleef voor de schilderijen en Judocus Snouck voor de boeken. De apotheker zelf was blijkbaar actief lid van de Sint Jorisgilde. Hij bezat niet minder dan negen bogen die door de boogmaker van de Gilde geschat werden op 9 pond Vlaams.

55

Inleiding

Pal in het Gentse stadscentrum, ergens tussen de betonnen 'klokkentoren' en de Stadshal, aan wat vroeger een echt pleintje was en bekend stond als Te Putte, later Gouden Leeuwplein, hield apotheker Frans Stijl (soms ook Steil geschreven) in zijn huis 'Den Buc' tijdens de tweede helft van de jaren 1600 zijn winkel open (1). Winkel inderdaad, zo werd de zaak toen genoemd. Ook nu nog spreken we van apothekerswinkel, al horen farmaceuten dat niet graag. Apotheker is trouwens afgeleid van een Griekse term die zoveel betekent als 'bij elkaar plaatsen', 'opbergen'. De term gaat terug naar de oorsprong van het vak in de middeleeuwse kloosterapothecarius, een soort huismeester, verantwoordelijk voor het beheer van de voorraad voedingsstoffen en geneesmiddelen (of wat daarvoor moest doorgaan) in de bergruimte, de 'apotheca'. Een apotheker is dus een 'effen zetter', als je wil. Daarover moeten we niet denigrerend doen. Er is heel wat vakkennis nodig om de inhoud van zo'n winkel te identificeren, te kennen, eventueel te mengen en deskundig aan de bestemmingen te bezorgen. Nog iets: apotheken bezitten niet zelden heel fraaie oude of nieuwe winkelpuien en interieurs. Over het apotheekwezen in Gent werd al heel wat gepubliceerd, zowel een algemene beschrijving als lijsten van producten (2). Deze publicaties zijn echter vrij gespecialiseerd en focussen op de inhoud.

In een vorige aflevering van dit tijdschrift werd al een beschrijving gegeven van de woonomstandigheden van het apothekersgezinnetje Stijl, in het bijzonder van het slaapcomfort waarover de familie beschikte (3). De 'minuten van de staat van goed' opgemaakt na het overlijden (1698) van de apotheker Franciscus (François) Stijl (Steil), omvatten onder andere een gedetailleerde inventaris van diens apotheek (4). Hieronder woordelijk de uitvoerige hoofding en een zeer vereenvoudigde samenvatting van de 'simplicia' (grondstoffen) en 'composita' (samenstellingen) in de apotheek.

Memoriael van het corpus pharmaceuticus met alle simplicia en composita bevonden ten sterfhuyse van wijlent Mr. Francoys Steil, in syn leven apoteker binnen deser stede van Ghendt, gheapprethiert door Sr. Philips Gheyle ende Jacques Goetgeluck, ende daer toe versocht by de We. vande selven Steil en Sr. Jan van Waes, op den 14 July 1698 en naervolgende daegen. Gheyle en Goetgeluck waren collega's van de afgestorvene. Jan van Waes fungeerde als 'deelvoogd' (5).

Producten

De '*Lyst van den Wynkel*', zoals de verdere titel luidt, beslaat dan 18 bladzijden. Zestien er van bevatten een gedetailleerde opsomming van de producten in voorraad. Deze grondstoffen (simplicia) en samengestelde, volledig of gedeeltelijk geprepareerde producten (composita) werden telkens per soort vermeld met de aanwezige hoeveelheid in artseningewicht uitgedrukt. Daarnaast werd dan de geschatte waarde aangegeven. Deze lijst omvat niet minder 461 verschillende producten, al dient hier wel bij vermeld te worden dat vele ervan varianten of verschillende bereidingsvormen van éézelfde basisstof betroffen. De gemiddelde geschatte waarde van de producten lag iets hoger dan 26 groten. Dat was zowat het dagloon van een diender in het bouwvak. Slechts 8 items werden op meer dan 10 schellingen (120 groten) geschat. Het betreft hier meestal dan nog producten die relatief grote hoeveelheden per eenheid bevatten. De hoogste waarde (1 pond, 8 schellingen, 6 groten) werd toegekend aan 8 pond granaatappelsiroop. We herkennen hier nog de hierboven beschreven origine van het vak in de kloostervoorraden. De totale waarde van de producten bedroeg 50 pond, 14 schellingen en 10 groten Vlaams.

Materiaal

De tweede groep items op de lijst betreft het materiaal en het meubilair van de officina. 'Het' meubel bij uitstek dat ongetwijfeld het centrale punt van de apotheek moet gevormd hebben, was ongetwijfeld de toog. Dat was dan ook een tooch met tabernakel en schylderye. De schilderijen aanwezig in het huis werden afzonderlijk geprijsd (zie verder) en we weten niet of het schilderij dat blijkbaar in de toog verwerkt was, ook nog apart onder de opgesomde werken figureerde. Samen met enkele spatels en stampers werd die toog op 9 pond geschat. Verder waren er nog twee deugdelijke meubels in de winkel aanwezig: een coffoir en een kasse met vier en twintich laden. De eerste was

1 pond waard en de laatste werd op 3 pond, 6 schellingen en 8 groten geschat. Daarnaast waren er nog 30 aparte laden, alle de beerders rontom den winkel en drie vrijsteen en met een tafel.

Veruit het duurste stuk ter plaatse was een grooten motallen mortier, 164 lb (164 pond, hetzij 71 kg. zwaar) à 12 st (stuivers = 24 groten) / pond, met een geschatte waarde dus van 16 pond en 8 groten. Onontbeerlijk voor vele bereidingen waren verder nog enkele kleinere mortieren en drie glase berders en (minder evident), een plaester bert. Al wat meer gesofistikeerde items waren een kopere distillatie cuype en slange, en diversch ander cooper werck tot decocte (afkooksels) & distillaat, tsamen bereeckent by ghewicht 47 pont à 13 stuiver (26 groot). De kuip met slang waren twee en halve pond waard; het andere koperwerk 4 pond en 14 schellingen.

In een volgende categorie materiaal treffen we weegschalen en gewichten. Deze waren opvallend goedkoop: 1 pond, 4 schellingen en 6 groten, nauwelijks meer dan de ene pond die de weeghaak waard was. Ook de inhoudsmaten, pinten, halve pinten, dobbel maetjens, enckel maetjens en 2 oncen sament, waren blijkbaar de moeite van het apart vermelden niet waard.

Uiteraard mochten ook de nodige flessen, potten en dergelijke niet ontbreken. Zo waren er, ongeschonden of geschonden: 73 conserfpotten, 12 watercannen, 16 groote watercannen, 29 syrop potten, 36 provisiepotten, 19 tonnekens, 24 clyne dooskens, 3 groote blecke trechters met 3 cleene, 5 pinten ouden queewijn, 42 tinne ol(i)e en salfpotten, in cooper 2 salfe potten met de decksels. De tinnen potten vormden hier duidelijk het duurste materiaal: aan 20 stuivers het stuk maakten ze samen het derde hoogste bedrag van de winkelinventaris uit.

Enigszins buiten de hierboven beschreven categorieën, maar onontbeerlijk in de oude geneeskunde, was tenslotte nog de volgende apparatuur: vier clyste(e)re pypen en custoden(hoezen) en 2 clyste(e)re potten. Deze instrumenten om lavementen (klisteren) te zetten vormen voor ons, als symbolen van het toenmalig medisch en farmaceutisch onvermogen, een passend sluitstuk aan de opsomming van de inboedel.

Relatieve waarde

In het hierboven beschrevene werd hier en daar al de aandacht gevestigd op de waarde van sommige stukken uit de winkelinventaris. Bij deze vergelijkingen valt in het bijzonder de relatief geringe waarde van de eigenlijke arts en apothekersproducten op. Alles samen genomen waren ze minder waard dan het meubilair en het bereidings- en bewaarmateriaal: 50 pond, 14 schellingen en 10 groten, tegenover 74 pond, 7 schellingen en 3 ½ groten. De totale waarde van de inhoud van de apotheek (125 pond, 7 schellingen, 1 groot en 6 penningen Vlaams) kan eveneens vergeleken worden met de verdere inboedel van het apothekershuis. Negen schilderijen waren, volgens de expert Joannes de (van) Cleef samen 29 pond en 4 schellingen waard. Als bijzonderste en duurste werk (8 pond) werd genoteerd: voor eerst in de keuken boven de schouw een Samaritaen van Crayer. Misschien stond het thema van dit schil-

derij van Gaspard De Crayer (Antwerpen 1582 – Gent 1669) symbool voor de beroepsactiviteit van onze apotheker? De negen bogen van de afgestorvene werden door Franciscus Schepens bogemaeker van(de) gulde van Ste Jooris, geschat op 9 pond. Zijn boeken waren volgens Judocus Snouck, boeckverkooper, meer waard: 13 pond. Er was trouwens eenen locaris daer de boeken in liggen in de cleyne salette (salonnetje). De huisinboedel, meubels, kleren en huisraad, waaronder opvallend veel zilverwerk, werd door Barbara De Prince, weduwe van Franciscus Corthals, gesworen pryserig(ge), die wel kon pryzen maar haar eigen naam niet kon schrijven, op 201 pond, 18 schellingen en 1 groot geschat.

Tenslotte dient in deze context nog vermeld te worden dat Franciscus Stijl een hof bezat in de Roskamstraat, in een dichtbevolkte wijk achter de huidige Sint-Baafs kathedraal. Deze ligging wijst er op dat dit een kruidentuin was ten behoeve van de apotheek.

Noten

- 1 Op de latere kadastrale Sectie A nr. 277. Het huis verdween aan het begin van de vorige eeuw samen met twee bouwblokken tussen het Belfort en de Sint-Niklaaskerk (Devriese, L. 2007, Een 'grootsch werk van ontblooting'. Appreciaties door tijdgenoten van de gebouwenloop rond Gentse monumenten. In: *GOV De Heraut*, jg. 42 nr. 2, p. 3-10).
- 2 De Backer C.M.E., *Farmacie te Gent in de late middeleeuwen. Apothekers en receptuur*, Hilversum, 1990, pp. 264. Voor de latere periode de vele publicaties van Leo J. Vandewiele in het Farmaceutisch Tijdschrift.
- 3 *Van Mensen en Dingen*, 2015, jg. 14 nr. 4. p. 10 – 33.
- 4 Stadsarchief Gent, Reeks 332, nr. 279, bundel 9.
- 5 Zie 'Bronnen en methodiek' in het artikel over kruideniers in dit tijdschriftnummer.

KIEKENS EN ANDER GEVOGELTE TE KOOP IN DE SCHADUW VAN HET GENTSE BELFORT POELDENIER - KIPPENSLACHTER (EN TRAITTEUR?) MASSIN IN DE MAGELEINSTRAAT, ANNO 1768

Luc Devriese

Een van de vele huishoudens waarin in vroeger eeuwen bij de vroege dood van de ouders of een van hen, de wezen of halfwezen het moesten zien te redden samen met de overlevende ouder, was in 1768 gevestigd in de Magedeinstraat, hartje Gent, bijna letterlijk in de schaduw van het Belfort. Die belangrijke straat telde toen, net als nu, talrijke winkels. Tot zover niets bijzonders, maar wat wel ongewoon was, in onze ogen toch, was de aard van de zaak dat het echtpaar Massin - Dhaens daar dreef. De 'prijisie' of schatting van de huisinboedel die toen moest gebeuren, geeft duidelijk aan wat er verhandeld werd: 'de wynckel waeren bestaende in kieckens, capoenen, quaquelen ende anderssints'.

Kiekens, kapoenen, kwartels, eenden en kalkoenen

De lezers zullen die 'quaquelen', in de verdere tekst als 'quakels' aangeduid, wel kunnen ontcijferen als kwartels. Wat 'capoenen' zijn, is minder geweten, al zal de Franse term 'chapon' bij sommige lekkerbekken wel een lichtje doen branden. Het zijn gecastreerde kippen, meestal hanen. Je vindt ze bij ons rond kerstmis in gespecialiseerde winkels en in grootwarenhuizen, goed en wel geslacht en meestal ingevoerd uit Frankrijk. Bij ons wordt dat castreren al heel lang niet meer gedaan. Vroeger was er daar nood aan. Kippen legden enkel eieren in het voorjaar. Hierdoor waren jonge hoenders met mals vlees in de winter niet beschikbaar. Bovendien werden volgroeide ouder wordende dieren snel graatmager en taai, als ze het al overleefden. Castreren verandert hen in lome schepsels die voorbeeldig groeien en lekker vet aanzetten. De ingreep was niet zonder gevaar. Het is een buikoperatie: de geslachtsorganen van vogels liggen inwendig. Gespecialiseerde castreerders (veesnijders) konden daar wel overweg mee, maar al bij al was het resultaat, de kapoen, duur. Hoe moeten we ons dat nu voorstellen in de 'Majorlein strate' zoals de straat aangeduid werd in de 'staat van goed'. Werd er daar gevogelte gehouden en verkocht? Zat er een pluimveekwekerijtje verborgen tussen de dichte bebouwing op de kleine achtererfjes in die straat? Volgens de boedelbeschrijving was er in en achter het huis geen gevogelte te vinden, althans bovengronds niet. Er is enkel sprake van een 'cluts met voghel pluijmen en kieken pluijmen'

samen met twee ‘vogelmuijten’ op de zolder en nog eens twee ‘vogelmuijten’ in de ‘wynkel’. In die verkoopruimte werden verder enkel tinnen waterpotten en ‘differente aerde werck ende geleyers werck’ genoteerd, alles samen amper een drietal pond Vlaams geld waard. Er werd wel pluimvee aangetroffen in de kelder. Daar noteerden de schatters ‘differente kiekens, quakels ende int (eend) vogels’, blijkbaar levend en geschat op de relatief aanzienlijke som van negen en halve pond Vlaams, zowat een derde van een weversjaarloon in die tijd. Jammer genoeg komen we niet te weten hoeveel dieren er in die kelder zaten. Veel kunnen het er niet geweest zijn, want in dezelfde ruimte zaten er ook nog ‘differente calcoenen’ opgehokt. Die waren twee en halve pond waard.

Kiekens kermiskost

Pluimvee was duur in die tijd. Echt rijke stadsbewoners hadden pachthoeven op het platteland, die hen niet zelden als onderdeel van de landpacht jaarlijks een of meerdere stuks hoenders moesten bezorgen. Tal van middeleeuwse pachtcontracten bevatten een dergelijke bepaling. Andere rijkelui waren in een van de landelijke dorpen rond de stad eigenaar van een ‘speelgoedje’, maison de plaisance’, buitenverblijf of ‘lusthof’, waar ze zich eveneens van pluimvee konden bevoorraden op de naburige boerderijtjes. Ze mochten er misschien zelfs jagen op wildvogels. De gewone stedelingen die het zich konden permitteren, trokken naar de Poeljemarkt achter het stadhuis waar ze levende of geslachte hoenders, duiven en konijnen konden aankopen. In de penshuizekes op de Pensmarkt bij het Groot Vleeshuis werd, naast pensen en orgaanvlees ook geslacht gevogelte verkocht. Later, vanaf 1840, konden de Gentenaars voor levende dieren terecht op de Vogelmarkt bij de Kouter. Of ze konden zich tot een poeldenier wenden, iemand zoals Massin. De man was geen gewone ‘kiekenmarchand’, maar inderdaad een poeldenier die zijn klanten kon voorzien van smakelijke beestjes, geslacht of zelfs geprepareerd. Dat kunnen we afleiden uit de boedelstaat. De ‘achterplaetse’ van zijn huis was volgestouwd met keukengerei: ‘tinne lepels, eenen haecker (haakemmer) met eyser pot, een caffe ketel, acht ketels en twee ketelkens met een suiipe panne (afgietpan), vier casserollen, een confoir en een versijp (vergiet), vijf portacheeten, twaelf tailioiren, waeter pot en lepel, different geleyers en aerdewerck en differente hant doucken en een pack neus doucken’. Daarnaast twee ‘merctcorven’ voor het transport van levend pluimvee, en enigszins uit de toon vallend: een ‘bedde panne’. Vermelden we tot slot als belangrijkste element; een ‘vleesch block’. Er werd ter plaatse geslacht en gehakt, mogen we aannemen.

De beschrijving van de inboedel met de opsomming van de plaatsen suggereert dat de dieren vermoedelijk maar kort in de kelder gehouden werden, alvorens ze op de kapblok belandden. Een buitenbeloop hadden ze niet. In het ‘achterhuys’ stond een ‘hauten back trogh’ opgesteld en lag een ‘cluts brant hauten’. Samen met al het gewone keukengerei lijken enkele uitzonderlijke voorwerpen te suggereren dat de poeldenier ook kon optreden als traiteur,

bereider van feestmalen voor kleine gezelschappen. Massin beschikte over een 'waefel eyser met koeke panne en twee taerte pannen met hunne set-selen' (onderleggers), stukken die zelden voorkomen in boedellijsten uit die tijd.

We kunnen ons niet van de indruk ontdoen dat Massin voedsel verkocht en bereidde voor feestelijke gelegenheden. Gevogelte zoals kapoenen en kalkoenen waren zeldzaam en kostelijk, maar ook kippen en eieren waren relatief duur. Eieren waren enkel ruim voorradig rond Pasen: niet toevallig het feest van het ei. Kippenvlees was zondagskost, kermiskost. Zeggen we niet van mensen in bepaalde gelukkige situaties dat 'de gebraden kiekens hen in de mond vliegen'? De welgekende bijnaam 'kiekenfretter' was geen scheldwoord, integendeel, hij duidde op de rijke status van (relatief) veel Brusselaars. De streek rond Brussel, vooral Merchtem, was gekend om zijn smakelijk pluimvee.

Sobere staat

De familie Massin - Dhaens leefde sober. Ze beschikte wel over wat zilverwerk en enkele duurere stukken: 'een diamanten cruijs, een paer ditto hooringshen, een reynk'. Die kostbaarheden werden, zonderling genoeg, in een kamer bewaard die als keuken aangeduid werd. Vergelijk de waarde daarvan (15 pond) met die van het kostbaarste bed: 'een 'tambo' (tombeau: kofferbed) voorzien van bedhemel, strozak, matras, twee wollen chargen (saargen), hoofdpeluw en twee slaep laeckens' (11 pond). Wel bezat de familie enkele uitzonderlijke zaken, zelden aanwezig in de huizen van winkeliers: 'twee boucken met selver beslaggh' (2 pond waard) en, eveneens uitzonderlijk in die tijd: twee 'catoenen venstergordeijnen'. De inboedel van het huis, hun eigendom, werd op 221 pond Vlaams geschat. Schulden waren er nauwelijks, contanten amper: een schamele vier pond.

De stad vol hoevedieren en bijhorende geurtjes

Het gevogelte in de Mageleinstraat brengt ons bij een slotoverpeinzing die aanknoopt bij een vroegere in dit tijdschrift verschenen studie over fecale vervuiling in de Vlaamse steden. Die viel eigenlijk wel mee omdat mest en beer zeer gegeerd was als meststof voor de arme landbouwgronden. Er werd intensief gekuist, gereinigd en verzameld, maar ...we hebben er geen idee van hoe heerlijk de stad vroeger naar de buiten rook. Tussen de dicht opeengepakte huizen en huisjes lagen, her en der, op kleine pleintjes en aan waterlopen kleine mesthopen. Die waren bedoeld om fecaliën van de vele huisdieren samen met het stalstro te verzamelen om dat goedje met mestboten naar de buiten te voeren. Tot helemaal in het centrum werd er vee gehouden en trekpaarden trokken hun lastwagens over de straten. Rijpaarden, prestigieuze karossen en redelijk comfortabele 'backwagens' vervoerden rijkelui en stonden opgesteld in soms luxueuse paardenstallen. Maar ook die edele dieren lieten het nodige vallen op de hobbelige straatstenen, waar het snel verwijderd werd door mestrapers. Voegen we daarbij nog de geur van

mout en gistend bier die de vele brouwerijtjes verspreid over de stad, lieten ontsnappen. We vergeten even de stank van huidenvetterijen.

Bron en literatuur

De 'staat van goed' (minuten) in Stadsarchief Gent, reeks 332 nr. 715, map 12. Over pluimvee tijdens het ancien regime: Lindemans, P. (1952), *Geschiedenis van de landbouw in België*, Antwerpen, deel 2, p. 438-449.

Recepten voor gevogelte, o.a. kapoenen, en de grote aantallen (eventueel opgelegde) eieren gebruikt in de rijke cuisine bourgeoise op zijn Vlaams, staan aangegeven bij Lievois, D. (2014), Een Gents kookboek uit 1775. In: *Van Mensen en Dingen*, jg. 12 nr. 3, p. 1-79.

Voor wat Gentse markten voor pluimvee en vogels betreft, zie: Levis, E. (1988), Van alle markten thuis. Delen 2 en 3. In: *Ghendtsche Tydinghen*, jg. 17, nr. 1, p. 40-45 en nr. 2, p. 79-82.

Over dieren en uitwerpselen in de stad: Devriese, L. (2012), De oude Vlaamse stad: onwaarschijnlijk proper dankzij de landbouw. In: *Van Mensen en Dingen*, jg. 10, nr. 1, p. 75-88.

ENEZIANA ITALIAANS IJS IN DE GELDMUNT

Daniël Van Ryssel

De Geldmunt vormt de westelijke grenslijn van de wijk het Patershol. De straat ligt in het verlengde van de Lange Steenstraat, waar ze aanvankelijk deel van uitmaakte, en leidt naar het Gravensteen, waar ze uitmondt op het St-Veerleplein. De straat ontleent haar naam aan het Muntgebouw van de graven van Vlaanderen, dat in de straat gelegen was, palend aan de N-O-zijde van het Gravensteen en recht tegenover de al lang verdwenen kapel van St-Elooi, patroon van het ambacht van de smeden. Het straatbeeld wordt overwegend bepaald door typische trapgevels uit de 17de eeuw en verscheidene fraaie burgerwoningen uit de 18de eeuw.

Huis nummer 6 is een middelgroot breedhuis van zes traveeën en drie bouwlagen, vermoedelijk met een kern uit de 16de eeuw en aanpassingen uitgevoerd in de 18de, 19de en 20ste eeuw. De derde bouwlaag is er in 1781 aan toegevoegd. In de jaren '70 werd de stucversiering uit de 19de eeuw op de bovenste verdiepingen afgekapt en kwam de gevel van Ledesteen met bakstenen bovenhelften bloot.

Economische omstandigheden dreven in de tweede helft van de 19de eeuw veel bewoners uit de valleien ten noorden van Venetië in de emigratie. Virgilio Zangrando trok in 1875 naar Duitsland. Hij werd er ijsverkoper, net als veel van zijn streekgenoten. De vrouwen en de kinderen bleven in de Italiaanse dorpen achter en in de winter keerden de mannen terug. Na W.O.I leek Duitsland niet meer zo'n geschikte plaats om met de verkoop van ijs aan de kost te komen. Virgilio Zangrando trok met zijn broer naar het noorden en vestigde zich te Gent, in de buurt van de huidige Veneziana. De aanvankelijke bedoeling was er gepofte kastanjes te verkopen.

Antonio Zangrando, zoon van Virgilio, bleef in zijn geboortedorp tot hij oud genoeg was om ook ijsbereider te worden. In 1923 kwam hij, net zoals zijn vader, naar Gent om er bij zijn oom te werken. In 1933 liet hij het huis Geldmunt 6 door architect Jan De Smet (Gent 1890 - Gent 1949) uit de Gildestraat, verbouwen tot een ijssalon en nog datzelfde jaar opende hij de deuren van de Veneziana. Het symbool van het etablissement werd een verchromde Venetiaanse gondel als deurgreep aangebracht (nu verdwenen). Tot het begin van de jaren zestig werd het Veneziana-ijs ook op straat verkocht met een moto Sarolea met bak in de vorm van een gondel. Later werd het ijssalon uitgebreid tot een restaurant.

In feite werd alleen het gelijkvloers grondig aangepakt en omgevormd tot een art deco interieur, waar vandaag helaas nog maar heel weinig is van overgebleven. In de jaren vijftig werden er door een vriend van Antonio, de

kunstschilder Emiel de Lendtdecker (Zele 1901 - Knesselare 1990) die toen in Gent, Rozier 19 woonde, met veel zin voor het fantastische in de verbruikzaal wandschilderingen aangebracht: symbolische voorstellingen van oorlog en pacifisme, de tekens van de Zodiac en een ingewerkt horloge, een allegorische voorstelling van de lente.

Een andere oom van Antonio kwam samen met Guido de Lorenzo naar Gent om even te kijken hoe men zaken opstartte en trok dan naar Nederland, meer bepaald naar Utrecht en Breda. Guido de Lorenzo wordt in Nederland beschouwd als de 'padrone' van de Italiaanse ijsbereiders. De titel 'Ijsacademie sinds 1923' die de Veneziana voert, vindt zijn oorsprong in het feit dat andere Italianen die zich als ijsbereider willen vestigen, eerst bij de Veneziana in Gent komen kijken om ervaring op te doen. Er zijn nu Veneziana's in Nederland, Australië, Argentinië en Brazilië.

In de jaren vijftig en zestig groeide de Veneziana ook uit tot een soort cultureel en literair salon waar de in het Frans schrijvende auteurs, zoals o.a. Marie-Jeanne Boelens, hun nieuwe gedichtenbundel of ander literair werk voorstelden.

In 2006 werd de zaak wegens ziekte van de eigenaar stopgezet. In Gent leeft de Italiaanse ijstraditie nog in de zaken Talamini, Nonno en Pierino. Er komen er zelfs nieuwe bij: zoals Bar Italiano sinds 2012 aan de Zwijnaardsesteenweg. Alleen heten die nu geen 'ijssalon' meer, nog minder 'ijsacademie', maar 'ijsbar'.

64

Literatuur

De Bock, J. (2013), *Italianen in Gent: van migrerende ondernemers naar ondernemende migranten? (20ste eeuw)*, ongepubliceerde lezing Dag van het Gents Historisch Onderzoek, 7 december 2013. Als 'Italiaanse ijsmakers in Gent' raadpleegbaar via het Internet.

Poulain, N. (1988), *Interieurbezoek. Veneziana*. Interbellum.

Bouwen door de eeuwen heen. Inventaris van het cultuurbezit in België. architectuur. Deel 4 na. Stad Gent, 1976.

Vooruit, *De trage opmars van een ijsmaker*, 19 juli 1983.

VAN ROGGEBROOD NAAR COUPE CARAMEL EEN KLEINE REVOLUTIE IN DE BAKKERIJ

Gaston De Smet

Inleiding

In het archief van de familie De Smet, tak van mijn voorouders, bleef een vrij uitzonderlijk document bewaard: het script van een toneelstukje dat in 1960 opgevoerd werd door leden van een bakkersfamilie ter herdenking van het eeuwfeest van een bakkerij. die doorlopend gevestigd bleef aan het begin van de Antwerpsesteenweg (grondgebied Gent). De opvoering door jonge leden van de familie en de daarbij aansluitende huldinging van de oude bakkers gingen door in de naast de bakkerij gelegen zaal White Star.

Verhaal en toneelstuk starten in 1860 wanneer de Gentse broodbakker Louis Temmerman een stuk bouwgrond koopt 'buiten de Antwerpsche poort' (de Dampoort), rechtover het spoorstation Land van Waes en die aankoop bij de notaris laat registreren. Het eerste tafereel brengt het bakkerskoppel Temmerman - Cnudde ten tonele. Dood van de zenuwen staan ze notaris Eggermont te woord, zij beiden in hun schoonste Gents, de notaris met de nodige Franse manierkes en gewichtigdoenerij.

65

Afb. 1. Gezicht op de Antwerpsesteenweg vóór 1920. De bakkerij De Smet was ingericht in het huis met luifelnaast het hoekhuis (verzameling R. Heughebaert).

Louis bouwt er een bakkerij uit die blijkbaar goed draait en neemt de in 1852 geboren Theofiel De Smet als bakkersgast in dienst. Diens zoon Theodoor volgt hem op, maar blijft 'jonkman' (vrijgezel). Hij wordt voogd van Angèle Petit, een weesje dat als elfjarige was komen inwonen in het bakkershuis. Zijn jongste broer Richard, dertiende kind van Theofiel, trouwt met haar. Ze nemen de bakkerij Temmerman over.

Afb. 2. Detailfoto van de bakkerijetalage van een tweede bakkerij iets verderop met bakker Richard De Smet er voor en de bakkerin Angèle Petit er binnen in. Een uniek inkijsje. (verzameling Gaston De Smet - digitale collectie DSMG, Sint-Amandsberg, jaartal niet gekend).

Hiernavolgend geven we woordelijk de toneeltekst weer van een scharniermoment in de geschiedenis van de bakkerij: de intrede van een jonge bakkersgast bij baas De Smet. Dat speelt zich af rond 1950. Dona, dochter van het bakkerskoppel Richard De Smet - Angèle Petit, loodst de aspirant bakkersknecht Noël Verbeke binnen. Ze heeft er zo haar redenen voor. Ze is overduidelijk verliefd op de jonge man die niet enkel ondernemend en zelfverzekerd is, maar die ook de 'bakkersschool' gevolgd heeft. Hij heeft daar heel wat opgestoken en wil dat realiseren in bakkerij De Smet. Met Noël zal de bakkerij een nieuwe start nemen. Een kleine revolutie kondigt zich aan in het bakkerswereldje. Niet onbelangrijk in de geschiedenis van ons dagelijks leven. Dat is ook de reden waarom precies voor dit fragment gekozen werd.

Afb. 3. Huldiging van het oude bakkerspaar De Smet - Petit in 1960 na de opvoering van het toneelstuk door een nog niet afgeschminkte hoofdrolspeler. De 'jonge' bakker uiterst links (verzameling Gaston De Smet – digitale collectie DSMG, Sint-Amandsberg).

Fragment

RICHARD - ANGELE – DONA in de bakkerswinkel, NOËL in de coulissen

Dona: (mompelt iets tegen een bezoeker in de deuropening) Pa, 't er es hier ne jongene die hem komt presenteren als bakkersgast.

Richard: (verveeld) Staat hij u aan?

Dona: Ja-jij zulle Pa!

Richard: Laat hem tons maar binnen!

Noël: (komt met vlugge beweging binnen. Voelt zich onmiddellijk op zijn gemak en ... is nogal luidruchtig) - Dag Meniere, Madam en Ieffrèwe (Dona kijkt met blinkende ogen en ... knikt meermaals voor zich zelf en naar haar Ma om haar sympathie voor de nieuwe gast te betuigen) - Hebt gij ne knecht gevraagd ... in de gazette?

Richard: Jao-ik jongene, maar ge zoed beter zeggen; nen bakkersknecht. 't moe hier éne zijn die uit de voeten kan, ... want da es hier de éérste de beste bakkerije nie zulle. 't Er moeten hier alle dagen ... spaanjaards, mastellen en boterkoeken gebakken worden, ... zonder nog te spreken van ons grote broodronde.

Noël: (verbaasd) Ah - 't Es maar brood en kleingoed allééne dadde gij maakt? ... Tons benne kik hier op mijn plaatse nie.

- Dona: (geraakt teleurgesteld en is bang dat de nieuwe knecht nie zal aanvaard worden) - Zeg Pa, ge moet nu nie overdrijven uuk. Diene jongene ziet er toch sterk en gezond uit? Hij zal ja da wel keunen. Ik zoe hem toch ne kier probeere.
- Noël: Jamaar leffrêwe ik en kan hier mijnen tijd niet verspelen mee maar alliene wa mastellen en pistolets te bakken. Da kan ne kleine jongene uuk. Ik zoe willen vooruitgaan ... en hoe rapper ... hoe liever!
- Richard: Wa stelde gij U veure, waar dadde GIJ hier zijt dan?
- Noël: (steeds zelfbewust) Waar da kik hier ben? .. Ei, in 'n duud geweune bakkerije ... mijn plaatse es hier niet.
- Richard: (geraakt ontstemd) Ei. Get-gij nogal 'n beetse culot gij. Wa zoede gij ... wel bakken dan?

(Angèle volgt met gespannen aandacht dit debat, en is gereed om Richard te kalmeren moest hij 'ontploffen'. Ze kijkt om de beurt naar de beide mannen)

- Noël: (overtuigend) Ikke ... in d'ieste plaatse: patisserie en luxe-taarten, zonder te spreken van de 'crème á la glace' die IK zoe maken, ... want dadde es geweldig in de mode.
- Richard: (Kijkt Angèle nu opgeruimd aan en wordt steeds méér geboeid door die jonge doordrijver Ook Dona straalt één en al geluk uit) - Patisserie, zegde gij. A! Maar waar hedde gij dat geleerd? Vanwaar zijde gij dan wel?
- Noël: Ekke ... van den buiten jonk ... van Overmeire.
- Richard: (spottend) En hedde gij bij de 'boerkens' op 'stiel' geweest? 't Zal schuune zijn! 'k kan al peize wa dadde gij kunt: taartses bakken, waar damme wij 'boerentaarten' tegen zeggen.
- Noël: (gejaagd) Kijk baas Smet! Ik ben hier nie gekome om uitgemaakt te worden. 'k ben nog wel jong maar 'k wete goe waar ik naar toe wil.
- Angèle: (kalmerend) Maar Richard toch, zij ne kier nie zo deugniet.
- Dona: (aandringend) Maar Pa, waarom probeerde diene jongene ne kier nie?
- Noël: Ten es hier nie te probeere, leffrêwe! Ik moe iest weete wat ik hier kan verdienen ... en vóóral.... of dat ik mijn gedachten hier kan uitwerken.
- Richard: (achterdochtig) ... Gedachten uitwerken? Wa zijde gij wel van zinnen?
- Noël: Wa dak van zinne ben? 'k het al gezegd. Bij Uw spanjaards, boterkoeken en mastellen, ... alle weken, of ... alle DAGEN ware nog beter, ... Luxe-taarten bakken mee 'gespeette rozen' op, en in alle kleuren. Da moeten de mensen van tegenwoordig hebben. Da steekt hulder d' uugen uit.
- Richard: (steeds meer belangstelling tonend) Zet U ne kier 'n beetse manneke en zeg mij ne kier ... waar hedde gij da geleerd?

(Noël neemt plaats)

Noël: In 't schole jonk, baas Smet. Zij maar gerust, al zeg ik het zelf, als ge mij aanvaardt, en ...(uit de hoogte 'n beetje) ... als 't mij hier aanstaat, tons zulde ervan verschieten wa veur ne goeie naam de bakkerije NOG zal bij krijgen! 'k Zegge 't nog, bij mij komt het erop aan om vooruit te gaan!

DECLAMATOR:

En de kloeke naarstige jongen uit Overmeire had waarheid gesproken. Het ging er met reuzensprongen op vooruit. De bloeiende bakkerij van baas Smet werd omgevormd tot banketbakkerij. De productie werd opgevoerd. De modernste werktuigen werden aangekocht naarmate ze op de markt kwamen. De oude vernepen werkplaats werd ruimer gemaakt. Geld uitgeven voor verbouwingen was geen misdaad meer, maar een zegen. Het ging zó goed vooruit, dat de jonge bakkersgast en de dochter van baas Smet trouwden. En ... verder met die zaak, steeds hoger op moest ze, steeds, steeds moderner!

NIEUWE GENTENAREN IN HET STRAATBEELD

Een themanummer over winkels kan niet volledig zijn zonder minstens enige aandacht te besteden aan de opvallende aanwezigheid van winkels - winkeltjes en restaurants - restaurantjes, her en der in de stad en zelfs op het platteland, maar vooral in de oude Gentse poortstraten, de invalswegen naar het centrum. In deze kleine Gentse fotoreportage gemaakt in de jaren 2014, 2015 en 2016 geven we een selectie weer.

Afb. 1. Sleepstraat.

Eerst waren er de restaurants, maar sinds zowat ongeveer veertig jaar alsmear meer winkels. Na de groentewinkels - kruidenierszaken (afb. 1), waar vooral Turkse en Marokkaanse migranten de Vlaamse boerenzonen en -dochters opvolgden, kwamen kledingmagazijnen, bakkerijen (afb. 2), enz. Sommige winkels, zoals deze voor trouwklaren en juwelen, richtten zich op het eigen migrantencliënteel. Daarnaast openen belwinkels, money transfer- en nachtwinkels hun deuren (afb. 3). Recent vestigden er zich zaken die zich op nieuwe migrantengroepen richten (Bulgaren, Polen,...), vooral in wijken waar nogal wat mensen van die nationaliteiten wonen of verblijven (afb. 4 en 5).

Afb. 2. Tolhuislaan.

Afb. 3. Sleepstraat.

Afb. 4. Drongensesteenweg.

Afb. 5. Bevrijdingslaan.

Sommige winkeliers zijn opvallend taalinventief, al hebben ze soms moeite met lidwoorden. Zo prijkte er jarenlang een groot bord boven een broodjeszaak in, waarachtig, de chique Sarlequinstroate (Keizer Karelstraat) met daarop in koeien van letters ‘Het Bonte Koe’. Of was het gewild? Je weet nooit: een sushi-eethuisje in Oudburg plaatst in de zomermaanden een bordje met ‘Tellas backside’ voor de deur. Niet minder inventief is de ‘Dagwinkel’ (afb. 6) en zelfs een productnaam als de Balkandammer (afb. 7). Je mag eraan twijfelen of onze noorderburen deze laatste benaming leuk vinden. Aan de Koopvaardijlaan vind je ‘Merchandise’, een bijna vergeten dialectwoord overgenomen uit het Frans (afb. 8).

Afb. 6. Phoenixstraat.

Afb. 7. Gekocht in een Bulgaarse winkel, Tolhuislaan.

Afb. 8. Koopvaardijlaan bij de Dampoort.

Afb. 9. Phoenixstraat.

En zo gaat het maar door. Afrikanen roepen graag de goddelijke voorzienigheid te hulp (Blessed Afroshop, Phoenixstraat, afb. 9). Naast 'Den Turk' komt 'Den Türk' (zie afb. 2), om te verhinderen dat de Belgen, net als de Duitsers, er 'Toerk' van zouden maken, veronderstellen we. Sommigen behielden de oude 'Belgische' benaming (Mimosa, Kongostraat en Gents Stoffenhuisje, Sleepstraat, afb. 10 en 11). In zeldzame gevallen bleven de namen van de vroegere eigenaars er - waarschijnlijk voorlopig - op staan (zoals aan de Dendermondsesteenweg - Engelsstraat, afb. 12). Een wat pijnlijke herinnering aan vergane inlandse middenstandsglorie.

Afb. 10. Kongostraat.

Afb. 11. Sleepstraat.

Afb. 12. Engelstraat, hoek Dendermondsesteenweg.

Afb. 13. Langemunt.

Het valt echter te vrezen dat de veramerikanisering mettertijd ook dit bont allegaartje zal inpalmen. Zo struikel je in de Langemunt over het bord 'It's Kebab Today', de benaming van een restaurantketen (afb. 13). En dan zwijgen we nog over de grote winkelketens die ongetwijfeld op de loer liggen.

OVER DE KBOV

Foto's van de Gentse noodwoningen - Handgift De Coeyere

De KBOV ontving van Daniël De Coeyere een belangrijke handgift van postkaarten van Gent en een pakket met meer dan 160 foto's van Gentse barakken ('noodwoningen'). Die laatstgenoemde foto's van individuele barakken waren genomen in opdracht van de Stad Gent in de jaren 1962 - 1967.

Afb. 1. Noodwoning Ferrerlaan, Gent

Een woordje uitleg over dat bijzonder verschijnsel. In de jaren na wereldoorlog I werden in Gent een duizendtal (!) houten barakken gebouwd om enigszins te voldoen aan de grote woningnood. Die huisjes waren eigenlijk bestemd voor de verwoeste frontstreek, maar omdat de heropbouw daar zeer snel verliep, mochten die gemakkelijk demonteerbare constructies verhuizen naar de steden in het binnenland, vooral naar Gent. Er werden daarnaast ook nieuwe geconstrueerd. De huisjes werden meestal in groepen of rijen opgetrokken. De grootste concentratie stond aan weerszijden van de Afrikalaan, maar er waren ook aanzienlijke aantallen te vinden aan de Gordunakaai, aan de Francisco Ferrerlaan, de Kerselaar-, Dahlia- en de Mimosastraat in de Bloemekenswijk.

Hoewel de bouwseltjes bedoeld waren om slechts enkele jaren mee te gaan verdwenen ze pas in de jaren zestig in een snel tempo. Het waren de voorgangers van de sociale hoogbouw aan de Watersportbaan, de Ferrerlaan, Maïsstraat en Afrikalaan. Enkel op deze laatste plek werden na de afbraak gelijkaardige, maar veel mooier en degelijker kleine bungalowtjes gebouwd. Samen met de Vikingtoren op de Afrikalaan herinneren ze aan die bladzijde

uit de geschiedenis van ‘arm Gent’, definitief omgedraaid nu, ... hopen we. In Van Mensen & Dingen (jg. 13 nr. 1, p. 7-11) verscheen op aansturen van wijlen de hr André Verbeke en aan de hand van foto’s en documenten uit zijn collectie een artikel ‘Oorlogsbarakken in de Gentse stadsrand (1923-1971)’.

Archief dat door een overheidsdienst wordt gevormd bij het uitoefenen van zijn opdrachten behoort tot het “openbaar domein”. Volgens de archiefwetgeving moeten overheidsdocumenten uiteindelijk bewaard worden op een overheidsarchief.

Omdat de KBOV die foto’s dus niet zelf mocht bewaren, hebben we ze overgemaakt aan het Stadsarchief Gent, waar ze in de beste omstandigheden zullen worden bewaard en toegankelijk zijn voor onderzoekers en belangstellenden.

Zonneland - Handgfit

Van een ander lid, mevr. M., ontvingen we twee ingebonden bundels Zonneland, een uitgave van Goede Pers, Averbode. Het gaat om de jaargangen 1954, 1955 en 1956. Mocht u jeugdherinneringen willen komen ophalen dan vindt u ze onder nummer KBOV.15056 in onze bibliotheek die open is op woens- en vrijdagmiddag van 13.30 tot 16.30 u.

Afb. 2. Zonneland nr 52 dd 25/12/1955

INHOUD

In dit nummer	1
Winkels historisch-taalkundig bekeken LUC DEVRIESE	2
Een winkel is een hoek ... ... Of heeft minstens een typisch winkelvenster LUC DEVRIESE	4
Winkelreclame Massale hoeveelheden boter en snuiftabak in heel verschillende achttiende-eeuwse kruidenierszaken (Gent, 1710 - 1768) LUC DEVRIESE	28
‘En vrac’. Herinneringen aan drogisterij de Gouden Duif - Van De Werve, Vrijdagmarkt FRANK ÖDBERG	49
Winkels in koloniale waren De ‘wijnckel’ van apotheker Stijl in 1698 LUC DEVRIESE	51
Kiekens en ander gevogelte te koop in de schaduw van het Gentse belfort. Poeldenier - kippenslachter (en traiteur?) Massin in de Mageleinstraat, anno 1768 LUC DEVRIESE	55
Veneziana. Italiaans ijs in de Geldmunt DANIËL VAN RYSSEL	59
Van roggebrood naar coupe caramel. Een kleine revolutie in de bakkerij GASTON DE SMET	63
Nieuwe Gentenaren in het straatbeeld	65
Over de KBOV	70
Inhoud	78
	80